

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

DÖVLƏT TORPAQ VƏ XƏRİTƏÇƏKMƏ KOMİTƏSİ

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ TARİX İNSTİTUTU

AZƏRBAYCAN TARİXİ ATLASI

BAKI KARTOQRAFIYA FABRİKİ

BAKI 2007.

PREZİDENT KİTABXANASI

**Azərbaycan Tarixi Atlası ölkəmizin tarixini öyrənənlər
üçün kartoqrafik vəsait kimi nəzərdə tutulmuşdur**

**Atlasın xüsusi məzmunu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
müxbir üzvü Tarix İnstitutunun direktoru
prof. Y.M. Mahmudovun
rəhbərliyi və redaktəsi ilə işlənmişdir**

Elmi redaksiya heyəti:

**Y.M. Mahmudov, Q.Ş.Məmmədov, C.Ə.Bəhrəmov,
O.Ə. Əfəndiyev, N.M. Vəlixanlı, V.Z. Piriyev, T.T. Mustafazadə,
H.N. Həsənov, A.Ə. Məmmədov, T.H. Nəcəfli, G.N. Məmmədova,
M.N. Mirzəyev, N.Ə. Maksvell, İ.S.Məmmədov, E.Ə. Məhərrəmov**

Məsul redaktor: Ə.M. Qasımov

Redaktor: İ.V. Konovalova

**Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və
Xəritəçəkmə Komitəsinin Bakı Kartografiya
Fabrikində hazırlanmış və çap olunmuşdur
Tirajı 10 000 nüsxə Sifariş №8**

**Qiyməti - müqavilə ilə
Bakı, Atatürk prospekti, 70
Tel.: 562-88-21, 561-90-04**

© Bakı Kartografiya Fabriki 2007-ci il

ATLASIN XÜSUSİ MƏZMUNUNUN MÜƏLLİFLƏRİ:

"DAŞ VƏ ENOLİT DÖVRÜ ABİDƏLƏRİ", "TUNC DÖVRÜ ABİDƏLƏRİ" — tarix e.n. F.R. Mahmudov,
tarix e.n. Q.O. Qoşqarlı, tarix e.n. N.Ə. Müseyibli

"ÖN ASIYADA QƏDİM TAYFALAR, TAYFA BİRLİKLƏRİ VƏ DÖVLƏTLƏR (e.ə. IV-II minilliklər)",
"MANNA DÖVLƏTİ (e.ə. IX-VII əsrlər)" — tarix e.n. S.M. Qaşqay

"MADA (MİDİYA) ŞAHLIĞI (e.ə. VII əsrin ikinci yarısı — e.ə. VI əsrin ortaları)", "AZƏRBAYCAN
ƏRAZISI (e.ə. VI-IV əsrlər)" — R.S. Məlikov

"AZƏRBAYCAN (e.ə. IV-III əsrlər)" — tarix e.n. K.H. Əliyev

"AZƏRBAYCAN (IV-VII əsrlər)" — tarix e.n. S.Y. Qasıмова

"AZƏRBAYCAN ƏRƏB XİLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ (VII əsrin II yarısı-IX əsrin I yarısı)", "XÜRRƏMLƏR
HƏRƏKƏTİ (VIII əsrin sonu-IX əsrin I yarısı)", "AZƏRBAYCAN (IX əsrin II yarısı-X əsr)",
"AZƏRBAYCAN (X əsrin sonu-XI əsrin I yarısı)" — tarix e.d., akademik N.M. Vəlixanlı

"AZƏRBAYCAN ATABƏYLƏR (ELDƏNİZLƏR) DÖVLƏTİ (1136-1225-ci illər)" — akad. Z.M. Bünyadov

"AZƏRBAYCAN (XIII-XIV əsrlər)", "NAXÇIVAN (XIII-XIV əsrlər)", "QARABAĞ (XIII-XIV əsrlər)" —
tarix e.d., prof. V.Z. Pirişev

"AZƏRBAYCAN QARAQOYUNLU DÖVLƏTİ (1410-1468-ci illər)", "AZƏRBAYCAN AĞQOYUNLU
DÖVLƏTİ (1468-1501-ci illər)", "AZƏRBAYCAN (XV əsr)", "AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏ-
Tİ (Şah İsmayıl dövrü, 1501-1524-cü illər)", "AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ (Şah Təhmasib
dövrü, 1524-1576-cı illər)", "AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ (Şah Məhəmməd Xudabəndə
dövrü, 1578-1587-ci illər)", "AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ (I Şah Abbas və sələfləri dövrü,
1587-1736-cı illər)" — tarix e.d., AMEA-nın müxbir üzvü O.Ə. Əfəndiyev, tarix e.n. T.H. Nəcəfli

"NADİR ŞAH ƏFŞARIN İMPERİYASI (1736-1747-ci illər)" — tarix e.d. T.T. Mustafazadə

"AZƏRBAYCAN XANLIQLARI (XVIII əsrin II yarısı)", "QUBA XANLIĞI (XVIII əsrin II yarısı)",
"İRƏVAN XANLIĞI (XVIII əsrin II yarısı)", "QARABAĞ XANLIĞI (XVIII əsrin II yarısı)", "AZƏRBAY-
CANIN ŞİMAL - QƏRB XANLIQ VƏ SULTANLIQLARI (XVIII əsrin II yarısı)" — tarix e.d. T.T. Mus-
tafazadə

"ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN RUSIYA İMPERİYASI TƏRƏFİNDƏN İŞĞALININ BAŞLANMASI
(1801-1813-cü illər)", "ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN RUSIYA İMPERİYASI TƏRƏFİNDƏN İŞĞALI-
NIN BAŞA ÇATDIRILMASI (1826-1828-ci illər)", "ŞİMALİ AZƏRBAYCANDA RUSIYA İMPERİ-
YASINA QARŞI XALQ AZADLIQ HƏRƏKƏTİ", "ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN İNZİBATI-ƏRAZİ BÖL-
GÜSÜ (XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəlləri)", "BORÇALI QƏZASI (XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əv-
vəlləri)", "İRƏVAN QUBERNİYASI (XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəlləri)", "YELİZAVETPOL QU-
BERNİYASI (XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəlləri)", "BAKI QUBERNİYASI (XIX əsrin II yarısı-XX əs-
rin əvvəlləri)" — tarix e.n. H.N. Həsənov

"AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ (1918-1920-ci illər)" — tarix e.n. N.Ə. Maksvell, R.H.
Rüstəmov

"AZƏRBAYCAN SSR (1920-1922-ci illər)", "AZƏRBAYCAN SSR (1923-1929-cu illər)", "AZƏR-
BAYCAN SSR (1930-1991-ci illər)" — tarix e.d. prof. A.Ə. Məmmədov

MÜNDƏRİCAT

Səhifə	Xəritənin adı
6	Mündəricat
7	Şarti işarələr
8	Daş və Eneolit dövrü abidələri
9	Tunc dövrü abidələri
10	Ön Asiyada qədim tayfalar, tayfa birlikləri və dövlətlər (e.ə.IV-II minilliklər)
11	Manna dövləti (e.ə.IX-VII əsrlər)
12	Mada (Midiya) şahlığı (e.ə.VII əsrin ikinci yarısı - e.ə.VI əsrin ortaları)
13	Azərbaycan ərazisi (e.ə.VI-IV əsrlər)
14	Azərbaycan (e.ə.IV-III əsrlər)
15	Azərbaycan (IV-VII əsrlər)
16	Azərbaycan Ərəb Xilafəti dövründə (VII əsrin II yarısı - IX əsrin I yarısı)
17	Xürremilər hərəkatı (VIII əsrin sonu - IX əsrin I yarısı)
18	Azərbaycan (IX əsrin II yarısı - X əsr)
19	Azərbaycan (X əsrin sonu - XI əsrin I yarısı)
20	Azərbaycan Atabəylər (Eldənizlər) dövləti (1136-1225-ci illər)
21	Azərbaycan (XIII-XIV əsrlər)
22	Naxçıvan (XIII-XIV əsrlər)
23	Qarabağ (XIII-XIV əsrlər)
24	Azərbaycan Qaraqoyunlu dövləti (1410-1468-ci illər)
25	Azərbaycan Ağqoyunlu dövləti (1468-1501-ci illər)
26	Azərbaycan (XV əsr)
27	Azərbaycan Səfəvi dövləti (Şah İsmayıl dövrü, 1501-1524-cü illər)
28	Azərbaycan Səfəvi dövləti (Şah Təhmasib dövrü, 1524-1576-cı illər)
29	Azərbaycan Səfəvi dövləti (Şah Məhəmməd Xudabəndə dövrü, 1578-1587-ci illər)
30	Azərbaycan Səfəvi dövləti (I Şah Abbas və sələfləri dövrü, 1587-1736-cı illər)
31	Nadir Şah Əfşan imperiyası (1736-1747-ci illər)
32	Azərbaycan xanlıqları (XVIII əsrin II yarısı)
33	Quba xanlığı (XVIII əsrin II yarısı)
34	İrevan xanlığı (XVIII əsrin II yarısı)
35	Qarabağ xanlığı (XVIII əsrin II yarısı)
36	Azərbaycanın şimal-qərb xanlıq və sultanlıqları (XVIII əsrin II yarısı)
37	Şimali Azərbaycanın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalının başlanması (1801-1813-cü illər)
38	Şimali Azərbaycanın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalının başa çatdırılması (1826-1828-ci illər)
39	Şimali Azərbaycanda Rusiya imperiyasına qarşı xalq azadlıq hərəkatı
40	Şimali Azərbaycanın inzibati-ərazi bölgüsü (XIX əsrin II yarısı - XX əsrin əvvəlləri)
41	Borçalı qəzası (XIX əsrin II yarısı - XX əsrin əvvəlləri)
42	İrevan quberniyası (XIX əsrin II yarısı - XX əsrin əvvəlləri)
43	Yelizavetpol quberniyası (XIX əsrin II yarısı - XX əsrin əvvəlləri)
44	Bakı quberniyası (XIX əsrin II yarısı - XX əsrin əvvəlləri)
45	Azərbaycanlılara qarşı ermənilərin törətdikləri soyqırımlar (1918-1920-ci illər)
46	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920-ci illər)
47	Azərbaycana qarşı xarici-herbi müdaxilə. Azərbaycan SSR-in yaradılması
48	Azərbaycan SSR (1920-1922-ci illər)
49	Azərbaycan SSR (1923-1929-cu illər)
50	Azərbaycan SSR (1930-1991-ci illər)
51	Yuxarı Qarabağ
52	Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün nəticələri (1948-1953, 1988-1993-cü illər)
53	Azərbaycan Respublikası (1991-2007-ci illər)
54	Azərbaycan Respublikası bu gün
55	Məməliq abidələri

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

Tarixi xəritələr üçün

AŞŞUR

Dövlətlər

SAKASENA

Əyalətlər, vilayət və mahallanın adları

KUTİLƏR

Tayfalar və tayfa birlikləri, xalqlar

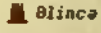
Paytaxtlar, Quberniya mərkəzləri

Vilayət, əyalət, tümenlərin, qəza və daire mərkəzləri

Digər yaşayış məntəqələri

Qalalar

Demir yolları

Yollar

Dövlətlərin sərhədləri

Əyalət, vilayət, mahal və tümenlərin sərhədləri

Rayonların sərhədləri

Azərbaycan ərazisinin coğrafi sərhədləri

ARRAN

Coğrafi ərazi adları

Mühüm döyüş yerləri və illəri

Məscid

Gəmiçilik

Əlvan metallurgiya

Kömür sənayesi

Neft sənayesi

Neft emalı müəssisəsi

Mədən sənayesi müəssisələri

Pambıqçılıq

Xam ipək istehsalı

Şərabçılıq

Duz çıxarma

Balıqçılıq

Xalçaçılıq

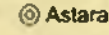
Teatrlər

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

1930-2007-ci illəri əhatə edən xəritələr üçün

Paytaxtlar

Rayonların mərkəzləri

İri şəhərlər

S Ə N A Y E

Əlvan metallurgiya
Mədənçixarma sənayesi

Konservləşdirilmiş meyvə
Konservləşdirilmiş tərəvəz

Kömür sənayesi

Zeytun

Maşınqayırma

Taxılçılıq

Neft

Pambıqçılıq

Neft-kimya sənayesi

Tütünçülük

Qaz

Çoxsahəli mədəni bitkilər

Elektroenergetika

Subtropik bitkilər

Yüngül sənaye

Tərəvəzçilik

Yeyinti sənayesi

Meyvəçilik

Mineral bulaqlar

Qoyunçuluq

Şərabçılıq

Quşçuluq

Balıqçılıq

Turizm

İpekçilik

EMAL SƏNAYESİ

Qara metallurgiya

Yüngül

Əlvan metallurgiya

Pambıq təmizləmə

Maşınqayırma və metal emalı

İpək

Elektrotexnika

Yeyinti

Neft emalı

Şərabçılıq

Kimya

Meyvə-tərəvəz konservləri

Sintetik kauçuk və rezin məmulatları istehsalı

Çay

Meşə və ağac emalı

Tütün

İnşaat materialları istehsalı

Balıq və balıq konservləri

Neft kəmərləri

Dəniz limanı

Qaz kəmərləri

Aeroportlar

DAŞ VƏ ENEOLİT DÖVRÜ ABİDƏLƏRİ

Dövrlər üzrə qədim mədəniyyətin meydana gəldiyi ərazilər

- Paleolit
- ⊗ Mezeolit
- Neolit və Eneolit
- ∩ Mağaralar (düşərgəh)
- △ Qədim qəbirilər
- † Qayaüstü təsvirlər
- ⊙ Yaşayış yerləri
- △ Tarixi qoruyqlar

Abidələrin yerləşdiyi ərazilər

Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar, burada hələ qədim Daş dövründən insanların yaşadıklarını sübut edir.

O dövrdə insanlar çay vadisi və düzənliklərdə qrup halında yaşayırdılar. Onlar ağacların meyvəsini toplayırdı, heyvan ovlayırdı və balıq tuturdular.

Dünyada ibtidai insanların ilk yaşayış məskənlərindən biri Azix mağarasında aşkar edilmişdir. İbtidai insanların istifadə etdikləri əmək alətləri daşdan hazırlanırdı. Onlar oda sığınmışdılar, onu müqəddəs sayırdılar. Azərbaycanın ilk sakinlərinin oda sığınması məişət və mədəniyyətə böyük təsir göstərmişdir. Məhz buna görə Azərbaycan dünyada Odlar diyarı kimi tanınır.

TUNC DÖVRÜ ABİDƏLƏRİ

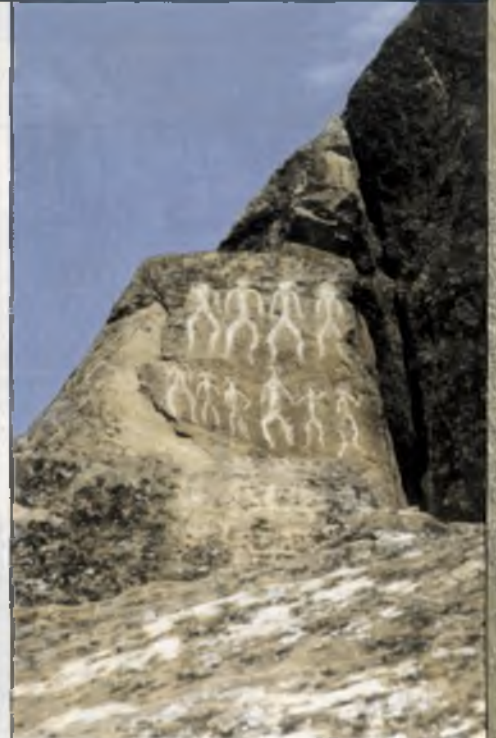

⊙ Yaşayış yerləri	△ Mədən yerləri
✚ Qayaüstü təsvirlər	◡ Qədim qəbirələr, nekropollar
■ Abidələrin yerləşdiyi ərazilər	◻ Mixi yazılarn tapıldığı yerlər

Bir neçə qəbilənin birləşməsi nəticəsində qəbilə icması yarandı. Onlar əmək fəaliyyətlərində və təsərrüfat işlərində metal alətlərdən istifadə etməyə başladılar. Gədəbəy, Daşkəsən və Qarabağın dağlıq ərazisində yaşayan qəbilələr mis filizindən istifadə edirdilər.

Qazıntılar nəticəsində qədim insan məskənlərində misdən hazırlanmış ox, biz, bəzək aşıyaları, qırmızı və boz rəngdə cilalanmış qablar aşkar olunmuşdur. Sonralar misi tunc və dəmir əvəz etdi. Bunlardan əmək alətləri və silah hazırlayırdılar. Muğanın Uzuntepə yaşayış yerində tapılmış dəmir tiyəli və tunc dəstəqli qılınc bunu sübut edir.

Qazax rayonunda və Mil düzündə Tunc dövrünə aid müxtəlif tapıntılar aşkar edilmişdir.

Gobustan qayaüstü rəsmləri

ÖN ASİYADA QƏDİM TAYFALAR, TAYFA BİRLİKLƏRİ VƏ DÖVLƏTLƏR (e.ə.IV—II minilliklər)

Qayaüstü relyef
(e. ə. III minilliyin sonu)

Kuti hökmdarının tunc
heykeli (e. ə. III minilliyin
sonu). Midiya

Yaxın Şərq ərazisində tarixdə məlum olan ən qədim xalqlardan biri olan Şumerlər IV minilliyin axırlarında mixi yazısını kəşf etmişlər. Sonralar həmin ərazilərə gəlmiş Samidilli tayfalar Mesopotamiyada Akkad dövlətini, daha sonralar isə Babil və Aşşur dövlətlərini yaratmışlar. Şumer-Akkad mixi yazısı Yaxın Şərqin başqa ölkələrinə də yayılmışdır. Mixi yazılı mənbələr və arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilmiş materiallar əsasında o dövrün siyasi və mədəni tarixi mümkün qədər dolğun şəkildə öyrənilmişdir. Tarixi inkişafın ayrı-ayrı dövrlərində Yaxın Şərq, xüsusilə Mesopotamiya tarixində hurrilər, kutilər, lullubilər və kassular da mühüm rol oynamışlar.

MANNA DÖVLƏTİ (e.ə. IX—VII əsrlər)

Mannada qala. Relyef (e.ə. VIII əsrin sonu)

Manneli və midiyalı döyüşçülər.
Relyef (e.ə. VIII əsrin sonu)

Mixi yazılı mənbələrə görə e.ə. I minilliyin əvvəllərində Urmiya ətrafı ərazilərdə mövcud olan şəhər dövlətləri və tayfa birlikləri "Zamua ölkələri" adı altında Aşşur ölkəsinin işğalçılıq cəhdlərinə qarşı müqavimət göstərirdilər.

E.ə. IX əsrdən Manna dövləti Urmiya ətrafı əraziləri birləşdirərək, Ön Asiyanın qüdrətli dövlətlərindən birinə çevrilmişdir. Dövlət ayrı-ayrı vilayətlərə bölünürdü. Çar İranzu və onun sələfləri dövrü Manna dövləti üçün çiçəklənmə dövrü olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar göstərir ki, Mannada sosial iqtisadi heyat, sənətkarlıq, incəsənət və mənəvi mədəniyyət yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır.

MADA (MİDİYA) ŞAHLIĞI (e.ə.VII əsrin ikinci yarısı — e.ə.VI əsrin ortaları)

Madalıların (midiyalıların) məskunlaşdığı vilayətin adı ilk dəfə e. ə. 835-ci ildə aşşur mənbələrində çəkilir.

E. ə. VIII əsrdə Madanın bir sıra əyalətləri aşşurlar tərəfindən istila edilib, Aşşur çarlığına birləşdirilmişdir. E. ə. VII əsrin 70-ci illərində Kaştaritinin rəhbərliyi ilə baş vermiş xalq üsyanı nəticəsində aşşurlar Mada vilayətlərindən qovulmuş və burada Mada şahlığı meydana gəlmişdir. Kaştariti isə Madanın ilk şahı olmuşdur. Onun yaratdığı hərbi ittifaqın mərkəzi qədim Azərbaycan ərazisində, müasir Həmədan şəhərinin yaxınlığında yerləşirdi. Sonralar burada Madanın paytaxtı — Aqbatana şəhəri salınmışdır. Lakin bir qədər sonra Yaxın Şərq ölkələrinin bir çoxunda, o cümlədən Madada skiflər öz ağalığını bərqərar etdilər.

Mada şahı Kiaksar (e.ə.625-585) hərbi islahat keçirdikdən sonra e. ə. 624-cü ildə Madada skiflərin hakimiyyətini devirdi. E. ə. 612-ci ildə madalılar babillərlə ittifaqda Aşşur çarlığının paytaxtı Nineviya (Neynəva) şəhərini tutub, dağıtdılar. Aşşur çarlığının bir hissəsi Mada dövlətinin ərazisinə qatıldı və Mada şahlığı On Asiyanın böyük dövlətinə çevrildi.

Bundan sonra madalılar Kiaksarın başçılığı ilə Hirkaniya, Parfiya, Parsa, Elam, Manna, Urartu və Azərbaycan ərazisində yerləşən Skif şahlığına son qoydular. Madalıların Kiçik Asiyanın bir hissəsini tutması qüdrətli Lidiya dövlətilə müharibənin başlanmasına səbəb oldu. Bu savaş beş il (e.ə.590-585) davam etdi. Sülh müqaviləsinə görə Mada və Lidiya arasında serhəd qədim Qalis (müasir Qızıl Irmaq) çayı boyunca müəyyənləşdirildi.

Madalılar tərəfindən Mannanın və Aşşur çarlığının işğalında onların müttəfiqləri kimi Cənubi Azərbaycan ərazisində yaşayan asaqaqartilər tayfası da yaxından iştirak edirdi. O zaman asaqaqartilər Cənubi Azərbaycan ərazisinin çox hissəsinə və keçmiş Aşşur çarlığının Arbela vilayətinə yayılmışdılar.

Mada şahı Astiaq (e. ə. 585-550) Babil çarlığı ilə müharibəyə başlayaraq Babilin Harran vilayətini işğal etdi. E. ə. 553-cü ildə Madadan asılı olan Parsa vilayətinin hökmdarı Kuruşun başçılığı ilə farslar üsyan etdilər və e.ə.550-ci ildə madalılar məğlubiyyətə uğradılar.

Madalıların təsərrüfatının əsasını əkinçilik və maldarlıq təşkil edirdi. Madanın Nisəya çöllərində qiymətli at cinsləri bəslənirdi. Madanın ərazisi dəmir, qurğuşun, gümüş, elvan və qiymətli daşlarla zəngin idi. Burada hətta neft hasil edilirdi. Madalı daşyonan ustaların əməyindən sonralar Haxamaniş şahları Suz şəhərində saray tikintisində istifadə etmişdilər. Yaxın Şərq ölkələrini Mərkəzi Asiya və Hindistanla birləşdirən ən mühüm ticarət yollarından biri Madanın ərazisindən keçirdi.

Mada dövlətinin başında şah dururdu və onun hakimiyyəti irsi idi. Dövlətin idarə olunmasında qəbilə əyanları və zərdüş məqları (kahinlər) mühüm yer tuturdular. E. ə. VII əsrdə Madada zərdüşlük dünyada ilk dəfə rəsmi dövlət dini olmuşdur.

AZƏRBAYCAN ƏRAZİSİ (e.ə. VI—IV əsrlər)

Boyunbağı, Qızıl (Mingaçevir, e.ə. V - III əsrlər)

Əhəmənilər dövləti e.ə. 550-330-cu illərdə mövcud olmuşdur. Həmin dövrdə Azərbaycanın ərazisi də bu dövlətdən asılı idi.

Azərbaycan tayfaları illik bəcdən başqa müharibə zamanı Əhəməni ordusuna silahlı dəstələr də göndərməli idilər. Oxatan amardlar Əhəməni şahlarının demək olar ki, bütün yürüşlərində iştirak edirdilər. Madalılar, əsaqartilər, kaspilər, amardlar, mantiyənlər, mükələr, skiflər (saklar), utilər və digər tayfalar e. ə. 480-ci ildə Əhəməni şahı Kserksin Yunanıstana yürüşündə iştirak etmişdilər. E. ə. 331-ci ildə baş verən Qavqamela vuruşmasında Atropətin rəhbərlik etdiyi ordu hissəsinin tərkibində madalılara kadusilər, albanlar və sakesinlər də birləşmişdilər.

ƏHƏMƏNİLƏR DÖVLƏTİ
(e.ə. VI—IV əsrlər)

AZƏRBAYCAN (e. ə. IV— III əsrlər)

Bezək sancağı. Tunc, qızıl
(Şamaxı rayonu, e. ə. I - b. ə. I əsrlər)

E. ə. IV—b. ə. III əsrlərdə Atropatena Böyük Midiya-dan qərbdə və şimalda yerləşirdi. Cənubda Atropatena Hirkan dənizi ilə Matiana arasındakı ərazini əhatə edirdi (Strabon IX cild, 13-cü fəsil, səh.2).

Strabonun məlumatına görə, albanlar (e. ə. I əsr - b. ə. I əsr) iberlər ilə Kaspi dənizi arasındakı ərazidə yaşayırdılar. Albaniya ərazisi şimalda Qafqaz dağlarına çatırdı (Strabon, XI cild, 4-cü fəsil, səh.1). Kaspiana da Albaniya ərazisinə daxil idi (Strabon, XI cild, 4-cü fəsil, səh.5).

AZƏRBAYCAN (IV—VII əsrlər)

Sasanilər dövründə öz dövlətçiliyini saxlaya bilmiş hökmdar Albaniyada ölkənin əli hakimi idi. O dünyəvi və dini hakimiyyətin məşverətçi, qanunverici orqanı olan meclisə, məhkəməyə başçılıq edirdi; ölkənin bütün hərbi qüvvələrinin baş komandanı idi. Alban dövləti antik Albaniyanın ənənələrini davam etdirərək, müstəqil daxili, bezen də xarici siyasət yürütməyə cəhd etsə də, Sasanilərdən vassal asılıqda olmuşdur. 510-628-ci illərdə ölkə marzbanlar-canişinlər tərəfindən idarə olunurdu. VII əsrin I yarısında Albaniyada Girdiman vilayətinin sahibləri olan Mihranilər nesli üstünlük qazandı. Bu neslin ən görkəmli nümayəndəsi Cavanşirin dövründə Albaniya, 643-cü ildən başlanmış ərəb yürüşlərinə və Azərbaycanın cənubunun — Adurbadağanın işğalına baxmayaraq, əsrin sonuna qədər özünün hərbi müstəqilliyini qoruyub saxladı.

XÜRRƏMİLƏR HƏRƏKƏTİ (VIII əsrin sonu — IX əsrin I yarısı)

- ✕ 827 Xürrəmilərin ərəblərlə döyüş yerləri və illəri
- ✕ Babəkin son döyüş yeri
- ⊙ Bəzz Xürrəmilərin istinadgahı
- Xürrəmilər hərəkatının başladığı ilkin ərazilər
- ▨ Xürrəmilər hərəkatının yayıldığı ərazilər

IX əsrin I yarısında Məhəmməd İbn Mərvənin başçılığı altında ərəb qoşunları Azərbaycana hücum etdilər. 90 ilə yaxın davam edən amansız vuruşmalar nəticəsində ərəblər Azərbaycanı çətinliklə təbə ede bildilər.

Ərəblərin hakimiyyəti dövründə Atropatena və Albaniya vahid dövlətin tərkibinə daxil oldu. Bu isə ölkənin şimalı və cənubu arasında gələcək iqtisadi və mədəni yaxınlaşma üçün zəmin yaratdı.

AZƏRBAYCAN (IX əsrin II yarısı — X əsr)

Naxçıvan. Əlinca qalası, VII-XII əsrlər

- Sacilər və Salarilərdən vassal asılılıqda olan ərazilər
- Vassal ərazilərin sərhədləri

Sacilər (898-941) və Salarilər (941-983) dövlətlərinin ən qüdrətli çağları

Ərəb Xilafəti daxilində gedən parçalanma prosesi tarixi Azərbaycan ərazisində yeni dövlət qurumlarının yaranmasında mühüm rol oynadı. Azərbaycan yadelli işğalçıların əsaretindən azad oldu. Lakin ölkədəxili feodal parçalanması yadelli işğalçılara qarşı müqəviməti zəiflədirdi, iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərirdi.

AZƏRBAYCAN (X əsrin sonu — XI əsrin I yarısı)

— Vassal ərazilər

Daxili çəkişmələrdən zəifləmiş Azərbaycan dövlətləri səlcuq yürüşləri nəticəsində Səlcuq İmperiyasına daxil olurlar. Yalnız Şirvanşahlar dövləti öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bildi.
Səlcuq dövrü Azərbaycanın və bütün Cənubi Qafqazın tarixində mühüm dönüş dövrü oldu. Azərbaycan xalqının və Azərbaycan türk dilinin mövqeyi daha da gücləndi.

AZƏRBAYCAN ATABƏYLƏR (ELDƏNİZLƏR) DÖVLƏTİ (1136-1225-ci illər)

Naxçıvan şəhəri. Məmnunə xatın türbəsi.
1186-1187-ci illər

Vassal ərazilər

Vassal ərazilərin sərhədləri

Səlcuq imperiyasının tənzümlü dövründə hakimiyyət uğrunda davam edən çekişmələr nəticəsində yeni dövlət qurumlarının-atabeyliklərinin təşkili üçün zəmin yarandı. 1136-cı ildə Azərbaycan Eldenzilər dövləti meydana gəldi. Bu dövrdə təsərrüfatın inkişafı üçün əlverişli şərait mövcud idi; mətəl əridilir, sənətkarlıq inkişaf edir, yeni şəhərlər salınırdı.

Atabeylər dövlətinin idarə edilməsi məqsədilə əli idarə (divan-əl-ələ) yaradıldı. Bu dövlətin nəzdində dövlət dəftərxanası, maliyyə idarəsi və ya xəzinədarlıq var idi. Eldenzilər dövründə Azərbaycan mədəniyyəti yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdı.

AZƏRBAYCAN (XIII-XIV əsrlər)

Bakı şəhəri. Şirvanşahlar Sarayı kompleksi. XIII-XV əsrlər

- 1265 Ən mühüm döyüş yerləri və tarixləri
- Monqolların yürüşləri (1220-1239)
- Qıpçaq yürüşləri (1223-1225)
- Cəlaləddinin Azərbaycana yürüşü (1225-1231)
- Qızıl Orda xanlarının yürüşləri (1288-1385)
- Teymurun yürüşləri (1386-1404)
- Şeki və Gürcü dəstələrinin Əlincəyə birgə yürüşü (1388)

HÜLAKÜLƏR (ELXANİLƏR) DÖVLƏTİ (1257-1359)

- Cəlelinlər dövlətinin fəsilələrdə ərazisi (1359-1410)
- Hülakü xanın yürüşü

XIII əsrin 20-ci və 30-cu illərində baş verən monqol yürüşləri bütün Cənubi Qafqazda olduğu kimi Azərbaycanda da bir çox sülalələrin hakimiyyətinə son qoydu. 1258-ci ildə Azərbaycan Hülakütlər dövlətinin tərkibinə daxil edildi. Azərbaycanda və ona qonşu ərazilərdə Hülakütlər dövlətini bir müddət Çobani feodalları idarə edirdi. Onlar hakimiyyətdə olsalar da, dövlət rəmzi sayılan sikkə zərbi-müstəqil şəkildə deyil, Hülakü şahzadələrinin əməndən həyata keçirilirdi. Yerli feodalların daxili çekişmələri Şirvanşah I İbrahimin vahid Azərbaycan dövləti yaratmaq siyasətinə maneçilik törətdi.

NAXÇIVAN (XIII—XIV əsrlər)

Naxçıvan.
Qarabağlar, XII-XIV əsrlər

XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycan Hülakülər və Cəlairilər dövlətlərinin mərkəzi vilayəti olmaqla, inzibati-ərazi bölgüsü baxımından əsas 4 əyalətə-Azərbaycan, Arran, Şirvan və Muğan əyalətlərinə ayrılırdı. Azərbaycan əyalətinin (tarixi Atropatena ərazisi) özü də 9 tımənə bölünmüşdür. Naxçıvan Araz çayının hər iki sahilindəki ərazilərə malik olsa da, "tımən" statusu ilə Azərbaycan əyalətinə daxil idi və müasir dövrə nisbətən çox geniş əraziləri əhatə edirdi. Naxçıvan tıməni Makudan Qafan dağlarına kimi olan ərazini əhatə edirdi və Xoy, Mərand, Mişkin tımənləri və Qarabağla hüdudlanırdı. Həmdullah Qezvinin (XIV əsr) Makunu Naxçıvan tıməninə daxil olan 5 şəhərdən biri kimi tanıdır (Naxçıvan, Ordubad, Azad, Əncan və Maku) və onun qaya yarığında yerləşən qala olduğunu bildirir. Rəşidəddin Fəzlullah (1247-1318) isə Qafanın Naxçıvan tıməninə aid olduğunu yazırdı. Onun kənd təsərrüfatına həsr olunmuş "Asar və əhya" ("Təsir və dirçəliş") əsərində qeyd olunan "zoğəl Naxçıvana aid olan Qafanın bəzi yerlərində bitir", ervağan çiçəyi "Naxçıvan vilayətində olan Qafan dağlarında çox bitir" kimi faktları Qafan ərazisinin inzibati-ərazi baxımından Naxçıvan tıməninə daxil olduğunu göstərir.

AZƏRBAYCAN QARAQOYUNLU DÖVLƏTİ (1410 - 1468-ci illər)

Mənşəcə Oğuzların Yivə boyundan olan Qaraqoyunlular Yaxın və Orta Şərqi tarixində mühüm rol oynamışdır. Tarixi mənbələr VII əsrdən etibarən onların Azərbaycanda yaşaması haqqında məlumatlar verir. Moqol yürüşləri zamanı Şərqi Anadoluya çekilən bu tayfalar XIV əsrin II yarısında Elxanilər dövlətinin süqutundan sonra Bayram Xocanın rəhbərliyi altında mərkəzi Ərciş və Van şəhərləri olan güclü tayfa birliyi yaratmışlar. XIV əsrin sonunda dövrün siyasi hadisələrinə qatılan Qaraqoyunlular Sürməli, Xoy və Naxçıvan bölgələrində möhkəmlənərək Qara Yusifin başçılığı altında bir neçə dəfə Təbrizi ələ keçirmişlər. Əmir Teymurun yürüşləri zamanı Cəlairi Sultan Əhmədlə birlikdə ciddi müqavimət göstərən Qara Yusif öncə Osmanlı sultanına, sonra isə Misir sultanına sığınmaq məcburiyyətində qalmışdır. 1405-ci ildə Əmir Teymurun ölümündən sonra Azərbaycanda onun varisləri arasında başlanan mübarizədən istifadə edən Qara Yusif 1406-cı ilin oktyabrında Teymuri Əbu Bakri Naxçıvan yaxınlığında, 1408-ci ilin aprelində isə Təbriz yaxınlığında Serdrud döyüşündə məğlub edərək, Teymurilərin Azərbaycandakı ağalığına son qoymuşdur. Qara Yusif 1410-cu ilin avqustunda Təbriz yaxınlığında Cəlairi Sultan Əhmədi məğlub edərək Cəlairilər dövlətinə son qoymuş və mərkəzi Təbriz olan Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətini yaratmışdır. Qaraqoyunlu dövlətinə Kürdən cənuba Azərbaycan torpaqları, Şərqi Anadolu, Ərəb İraqı və Əcəm İraqı daxil olmuşdur. Cahanşahın dövründə (1436-1467) 1453-1458-ci illərdə Əcəm İraqına, Mazandaran və Xorasana yürüşlər nəticəsində dövlətin şərq sərhədləri Xorasana kimi genişləndirilmişdir. 1458-ci ildə Herat tutulsa da, Teymuri Əbu Səidlə bağlanan müqaviləyə görə, Qaraqoyunlular Heratı tərk etmişdilər.

Cahanşah 1467-ci ilin noyabrında Ağqoyunlular üzərinə yürüş zamanı Muş yaxınlığında Səncək adlı yerdə Uzun Həsənin hücumuna məruz qalmış və öldürülmüşdür. Uzun Həsən 1468-ci ildə Cahanşahın oğlu Həsən Əli üzərində qələbədən sonra Qaraqoyunlu dövlətinə son qoymuşdur.

AZƏRBAYCAN AĞQOYUNLU DÖVLƏTİ (1468 - 1501-ci illər)

Xalqımızın tarixində mühüm rol oynamış Ağqoyunlu Oğuzların Bayandur boyundandır. Ağqoyunlu tayfaları hələ VI-VII əsrlərdən Azərbaycanın Araz çayı ilə Göyçə gölü arasında, Alagöz yaylaqlarında yaşayırdılar. Monqol yürüşləri zamanı Şərqi Anadoluya çəkilən Ağqoyunlu XIV əsrin ortalarında Elxanilər dövlətinin süqutundan sonra Tur Əli bəyin rəhbərliyi altında güclü tayfa birliyində birləşmiş və dövrün siyasi hadisələrinə qatılmışlar. XIV əsrin sonunda tayfa birliyinin möhkəmlənməsində Qara Osmanın (1394-1435) mühüm xidməti olmuşdur. Bu zaman Diyarbəkər şəhəri bu tayfa birliyinin mərkəzi olmuşdur. Uzun Həsən 1453-cü ildə tayfa birliyinin rəhbəri olduqdan sonra onun mövqeyi daha da güclənmiş və Şərqi Anadoluda Qaraqoyunlulara məxsus şəhər və qalaların bir hissəsi onların ixtiyarına keçmişdir. Uzun Həsən Trabzon yunan dövlətilə sıx əlaqələr saxlamışdır. 1461-ci ildə Sultan II Mehmetin yürüşü zamanı anası Saray xatunu onunla danışıqlara göndərərək bu hücumun qarşısını almağa çalışmışdır. Yassıçəmənlə sülhünün bağlanmasına baxmayaraq Trabzonu xilas etmək mümkün olmamışdır.

Uzun Həsən 1467-ci ildə Cahanşah, növbəti ildə isə onun oğlu Həsən Əli üzərində qələbədən sonra mərkəzi Təbriz şəhəri olan Ağqoyunlu dövlətini yaratdı. Bu dövlətin ərazisinə qərbdə Fərat çayından, şərqdə Xorasana kimi, şimalda Kür çayından, cənubda İran körfəzinə kimi olan torpaqlar daxil edildi. Uzun Həsən 1477-ci ildə VI Baqret üzərində qələbədən sonra Tiflis daxil olmaqla Şərqi Gürcüstanı da Ağqoyunlu dövlətinə birləşdirdi.

Lakin Trabzonun itirilməsi Ağqoyunluları Qara dənizə çıxışdan məhrum etmişdir. Qaraman uğrunda rəqəbat Ağqoyunlu-Osmanlı münasibətlərini kəskinləşdirdi və müharibə vəziyyətinə gətirdi. Uzun Həsən 1472-73-cü illərdə Osmanlılara qarşı hərbi eməliyyatlara başladı. Malatya döyüşündə qələbə qazansa da Otluqbəli döyüşündə məğlub oldu. 1478-ci ilin 6 yanvarında Uzun Həsənin ölümündən sonra Ağqoyunlu dövləti zəiflədi və 1501-ci ildə Şərur döyüşündə İsmayıl Səfəvi Sultan Əlvəndi məğlub edərək Ağqoyunlu dövlətinə son qoydu.

AZƏRBAYCAN (XV əsr)

Mərəza qəsəbəsi.
Dini Baba türbəsi. 1402-ci il

- ŞƏKİ Səfevilerin Ərdəbil hakimiyyəti
- 1405 Şirvanşah İbrahim Teymuri Ömer Mirzənin qovulmasına qarşı yürüşü
- 1406 Şirvanşah İbrahim Cənubi Azərbaycan torpaqlarının Şirvanşahlar dövlətinə birləşdirmək üçün Təbrizə yürüşü və məğlubiyyəti
- 1412 Qara Yusifin Şirvanşah İbrahim və onun müttəfiqlərinə qarşı yürüşü
- 1434 Qaraqoyunlu İsgenderin Şirvanə talançı yürüşü
- 1440-1441 Cahanşahın Gürcüstana hərbi yürüşləri
- 1453-1458 Cahanşahın daxili yürüşləri
- 1472 Yusif Mirzenin Qaramana hərbi yürüşü

XV əsrin başlanğıcı Azərbaycanın yadelli əsaretindən azad edilməsi və qədim dövlətçiliyin bərpa edilməsi dövrüdür. Bu dövrdə Kür çayından şimalda Şirvanşahlar dövləti və Şəki hakimliyi mövcud idi. 1408-ci ildə Qara Yusif tərəfindən Azərbaycanda Teymuri əşalığına son qoyuldu və 1410-cu ildə Cəlairi Sultan Əhməd üzərində qələbədən sonra mərkəzi Tabriz şəhəri olan Azərbaycan Qaraqoyunlu dövləti yarandı. Bu dövlətə Kürdən cənubdakı Azərbaycan torpaqları, Şərqi Anadolu, Ərəb İraqı və Əcəm İraqı daxil oldu. 1468-ci ildə onu Ağqoyunlu dövləti əvəz etdi. Bu dövlətin sərhədləri şərqdə Xorasana kimi uzanırdı. XV əsrdə Ərdəbil, Lenkeran və Qaracadağ bölgələrində Səfevilərin Ərdəbil hakimiyyəti mövcud olmuşdur.

AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ (ŞAH İSMAYIL DÖVRÜ, 1501-1524-cü illər)

Şah İsmayıl döyüşdə. Divar şəkli. İsfahan, XVII esr.

İsmayılın rəhbərliyi altında qızılbaşlar 1500-cü ildə Şirvanşah Ferrux Yasarı Çobani döyüşündə, 1501-ci ildə isə Ağqoyunlu Sultan Əlvandi Şerur döyüşündə məğlub etdilər. Tebrizə daxil olan İsmayıl şah elan olundu və Azərbaycan Səfəvi dövləti yarandı. Şah İsmayıl 1503-cü ilin iyulunda Almaqlağı döyüşündə Sultan Muradın ordusunu məğlub etdi və Səfəvilər tərəfindən İranın Kirman kimi əksər vilayətləri ələ keçirildi. 1506-1508-ci illərdə Ərəb İraqı, 1510-cu ildə isə Mərv döyüşündə Məhəmməd Şeybani üzərində qələbədən sonra Xorasan vilayəti Səfəvi dövlətinə birləşdirildi. Azərbaycan Səfəvi imperiyası şərqdə Şeybanilər, qərbdə isə Osmanlı imperiyası ilə həmsərhəd oldu. Dövlətin sərhədləri şimalda Derbend şəhərindən cənuba doğru - Fars körfəzinə, qərbdə-Ferat çayından, şərqdə Amuderya çayına kimi uzanırdı.

1514-cü ildə Çaldıran döyüşündən sonra Şərqi Anadolu və Şimali İraq əraziləri Osmanlı dövlətinə verildi.

- 1499-1504-cü illərdə Şah İsmayılın mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan dövləti yaratmaq uğrunda mübarizəsi
- 1507-1508-ci illərdə Şah İsmayılın Ərəb İraqına yürüşləri
- 1510-cu ildə Şah İsmayılın Xorasanına yürüşü
- 1514-cü ildə Sultan Səlimin Azərbaycana yürüşü

Şəfəvilərin Çaldıran döyüşündən sonra itirilmiş əraziləri

Portuqaliyanın işğal etdiyi ərazi

AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ (ŞAH TƏHMƏSİB DÖVRÜ, 1524-1576-cı illər)

Azərbaycan miniatürləri. XVI əsr. Saray bağçasında musiqi məclisi.

Şah Təhməsib 1538-ci ildə Şirvanşahlar dövlətinin, 1551-ci ildə isə Şəki hakimiyyətinin müstəqilliyinə son qoyaraq həmin əraziləri Səfəvi imperiyasına birləşdirdi. Şah Təhməsib dövründə Azərbaycan Səfəvi dövləti özünün şərq vilayətlərini Şeybani dövlətinin və Moğol imperiyasının hücumlarından müdafiə etsə də, Osmanlı Sultanı Süleyman Qanununin 1534-1554-cü illərdə Azərbaycana 4 hərbi yürüşü nəticəsində dövlətin qərb torpaqlarını itirdi.

1555-ci ildə Amasiyada imzalanan Səfəvi-Osmanlı sülhünə görə, Səfəvilər Şərqi Anadolunu, Ərəb İraqını və Qərbi Gürcüstan torpaqlarını Osmanlı dövlətinə güzəştə gəldilər.

- 1538-1551-ci illərdə Səfəvi ordusunun yürüşləri
- 1534-1554-cü illərdə Osmanlı Sultanı Süleyman Qanununin Azərbaycana yürüşləri
- ⋯→ 1526-1528-ci illərdə Şeybani ordusunun yürüşləri və məğlubiyyəti

- 1538-ci ildə Moğol ordusunun Qəndehara yürüşü və məğlubiyyəti
- ⋯ 1555-ci il Amasiya sülhünə görə Azərbaycan Səfəvi dövlətinin itirdiyi ərazilər
- ▨ Portuqaliyanın işğal etdiyi ərazi

AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ (ŞAH MƏHƏMMƏD XUDABƏNDƏ DÖVRÜ, 1578-1587-ci illər)

Şah Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyət illəri Osmanlı dövlətilə müharibənin yenidən başlanması dövrüdür. 1578-1590-cı illər müharibəsi Səfəvilər üçün uğursuz oldu.

1590-cı ildə bağlanmış İstanbul müqaviləsinə görə, Azərbaycanın Ərdəbil, Qaracadağ, Xalxal və Lənkəran bölgələrindən başqa digər əraziləri, o cümlədən Həmədan bölgəsi Osmanlı imperiyasının tərkibində qaldı.

1587-ci ildə yaranmış vəziyyətdən istifadə edən Şeybanilər Xorasanı ələ keçirdilər.

- 1578-1588-ci illərdə Osmanlı ordusunun Azərbaycana yürüşləri
- 1578-ci ildə Səfəvi ordusunun Şirvana yürüşü
- 1578-1581-ci illərdə Kırım xanının Azərbaycana yürüşləri
- 1588-1589-cu illərdə Şeybani ordusunun yürüşləri

Portuqaliyanın işğal etdiyi ərazi

1578-1590-cı illər Səfəvi-Osmanlı müharibəsindən sonra Azərbaycan Səfəvi dövlətinin itirdiyi ərazilər

Şeybanilərin işğal etdiyi ərazilər

AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ (I ŞAH ABBAS VƏ SƏLƏFLƏRİ DÖVRÜ, 1587-1736-cı illər)

Berde şəhəri, İmamzadə məscidi, XVII əsr

- 1599-1607-ci illərdə I Şah Abbasın yürüşləri
- 1605-1626-cı illərdə Osmanlı ordusunun yürüşləri
- 1622-1623-cü illərdə Səfəvi ordusunun İraqa yürüşləri
- 1629-cu ildə Urgənc hakiminin Xorasana yürüşü
- 1631-ci ildə Bəlx hakiminin Xorasana yürüşü

- 1620-ci ildə Portuqaliyadan geri alınmış ərazi
- 1603-1612-ci illərdə Osmanlılardan geri alınmış ərazilər
- 1599-cu ildə Şeybanilərdən azad edilmiş ərazilər

I Şah Abbas dövründə güclü nizami ordunun yaradılması Səfəvi dövlətinə itirilmiş ərazilərini geri qaytarmağa imkan yaradı. 1599-cu ildə I Şah Abbas Şeybanilər üzərində qələbə qazanaraq Xorasani yenidən Səfəvi imperiyasına birləşdirdi. 1603-1607-ci illər Səfəvi-Osmanlı müharibəsində qalib gələn I Şah Abbas itirilmiş Azərbaycan torpaqlarını geri qaytardı və Osmanlılarla növbəli müharibələrin gedişində imperiyanın sərhədlərini qoruyub saxladı. 1620-ci ildə vaxtı ilə Portuqaliyaya güzeştə gedilən Hörmüz geri qaytarıldı. 1622-1624-cü illərdə Osmanlı ordusu üzərində qələbədən sonra Ərəb İraqı da Səfəvi imperiyasına birləşdirildi. Səfəvi imperiyasının sərhədləri bərpa edildi. Lakin Şah Səfi dövründə Osmanlılarla 1636-1639-cu illər müharibəsinin gedişində səfəvilər məğlub oldu və tərəflər arasında bağlanmış Qəşri-Şirin müqaviləsinə görə Ərəb İraqı Osmanlı imperiyasının tərkibində qaldı.

NADİR ŞAH ƏFŞARIN İMPERİYASI (1736-1747-ci illər)

Bakı şəhəri, Suraxanı qəsbəsi.
"Atəşgah" məbədi kompleksi. XVIII əsr

- Vassal ərazilər
- Nadir şahın Əfqanıstana və Hindistana yürüşü
- Nadir şahın Orta Asiyaya yürüşü
- Osmanlı ordusunun hərəkət istiqamətləri
- Nadir şahın Osmanlılara qarşı yürüşləri

1722-ci ilin oktyabrında əfqanlar Səfəvi dövlətinin paytaxtı İsfahan şəhərini və İranın böyük hissəsini, Rusiya Azərbaycanın Xəzər yarı vilayətlərini və Gilanı, Osmanlı imperiyası isə Cənubi Qafqazın Səfəvilərə məxsus hissəsini tutduqdan sonra Səfəvi dövləti demək olarki süqut etmişdir. 1726-cı ildən etibarən istedadlı Azərbaycan sərkərdəsi Nadir şahın başçılığı ilə səfəvilərə məxsus bütün ərazilər geri qaytarıldı. Nadir şahın əcdadları vaxtilə sərhədləri Şeybanilərdən qorumaq məqsədilə Xorasanə köçürülmüş Azərbaycan türk Əfşar tayfasının qırxlı qoluna mənsub idi.

Nadir 1736-cı ilin martında Muğan qurultayında özünü şah seçdirib, Səfəvi dövlətinə rəsmən son qoydu və Əfşarlar imperiyasını yaratdı. Nadir şah Böyük Moğol imperatorluğunu məğlub edərək, bir müddətə Dehlini də ələ keçirmişdir.

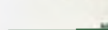

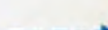
1747-ci il iyunun 19-dan 20-nə keçən gecə Nadir şahın saray daxili sui-qəsd nəticəsində qətlə yetirilməsindən sonra onun yaratdığı imperiya da süqut etdi.

QUBA XANLIĞI (XVIII əsrin II yarısı)

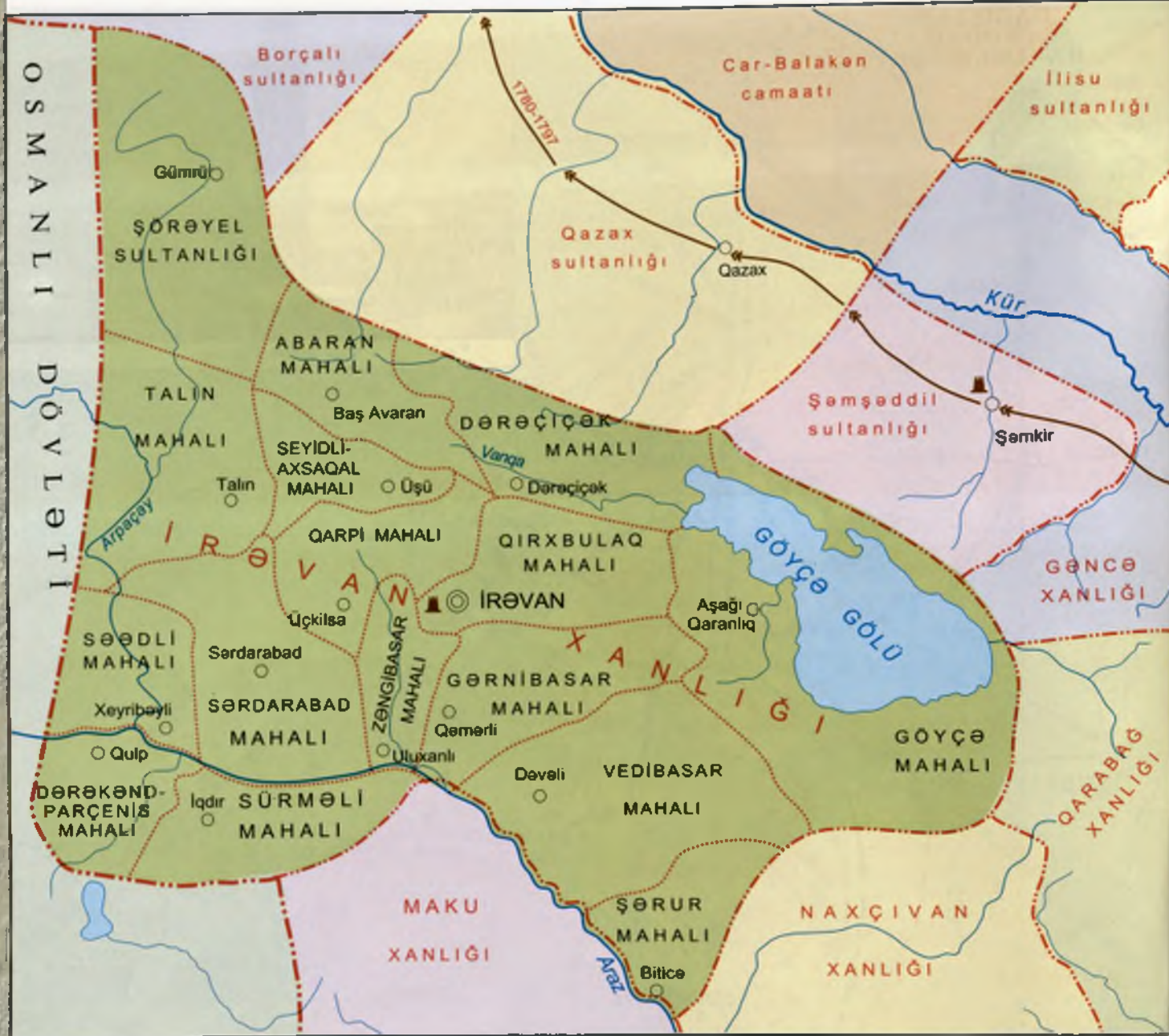
Bakı şəhəri, XVIII əsr

Vassal ərazilər

- XVIII əsrin 70-80-ci illərində Fətəli xanın Qarabağa yürüşləri
- 1780-1797-ci illərdə Ağə Məhəmməd şah Qacanın yürüşləri
- 1784-cü ildə Qubalı Fətəli xanın Azərbaycana birləşdirmək uğrunda Ərdəbilə yürüşü
- 1796-cı ildə V.A. Zubovun komandanlığı altında rus qoşunlarının yürüşü

Quba xanlığının əsası hələ XVII əsrin 70-ci illərində Hüseyn xan tərəfindən qoyulmuşdur. Lakin o zaman müstəqil dövlət qurumu olmayıb, şah hakimiyyətindən asılı olan iri irsi feodal mülkü idi. Salyan da bu xanlığın tərkibinə daxil idi. 1747-ci ildə Nadir şahın ölümündən sonra Qubalı Hüseynəli özünü müstəqil hökmdar elan etdi. Salyanda hakimiyyəti Rudbar hakimi İbrahim ələ alıb özünü xan elan etdi. Ancaq 1756-cı ildə Hüseynəli xanın oğlu və vəliəhdi Fətəli bəy yenidən Salyanı özünə tabe etdi. 1758-ci ildə atasının ölümündən sonra taxta çıxan Fətəli xan Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək siyasəti yürüdü. Ardıcıl surətdə Dərbənd və Şamaxı xanlıqları işğal olundu, Bakı və Cavad xanlıqları, həmçinin Tabasaran dinc yolla Quba xanının ali hakimiyyətini qəbul etdilər. Müxtəlif vaxtlarda Lənkəran və Şəki xanlıqları da Quba xanından asılı olmuşdur. Beləliklə bütün şimal-şərqi Azərbaycan müvəqqəti olsa da birləşdirildi. 1789-cu ildə Fətəli xan vəfat etdikdən sonra sələfləri bu dövlətin birliyinə qoruyub saxlaya bilmədilər. Rusiya 1806-cı ildə Quba xanlığını işğal etmiş, 1810-cu ildə onu ləğv edib öz əyalətinə çevirmişdir.

KARADAG İRƏVAN XANLIĞI (XVIII əsrin II yarısı)

1780-1797-ci illərdə Ağa Məhəmməd şah Qacarı Gürcüstana yürüşü

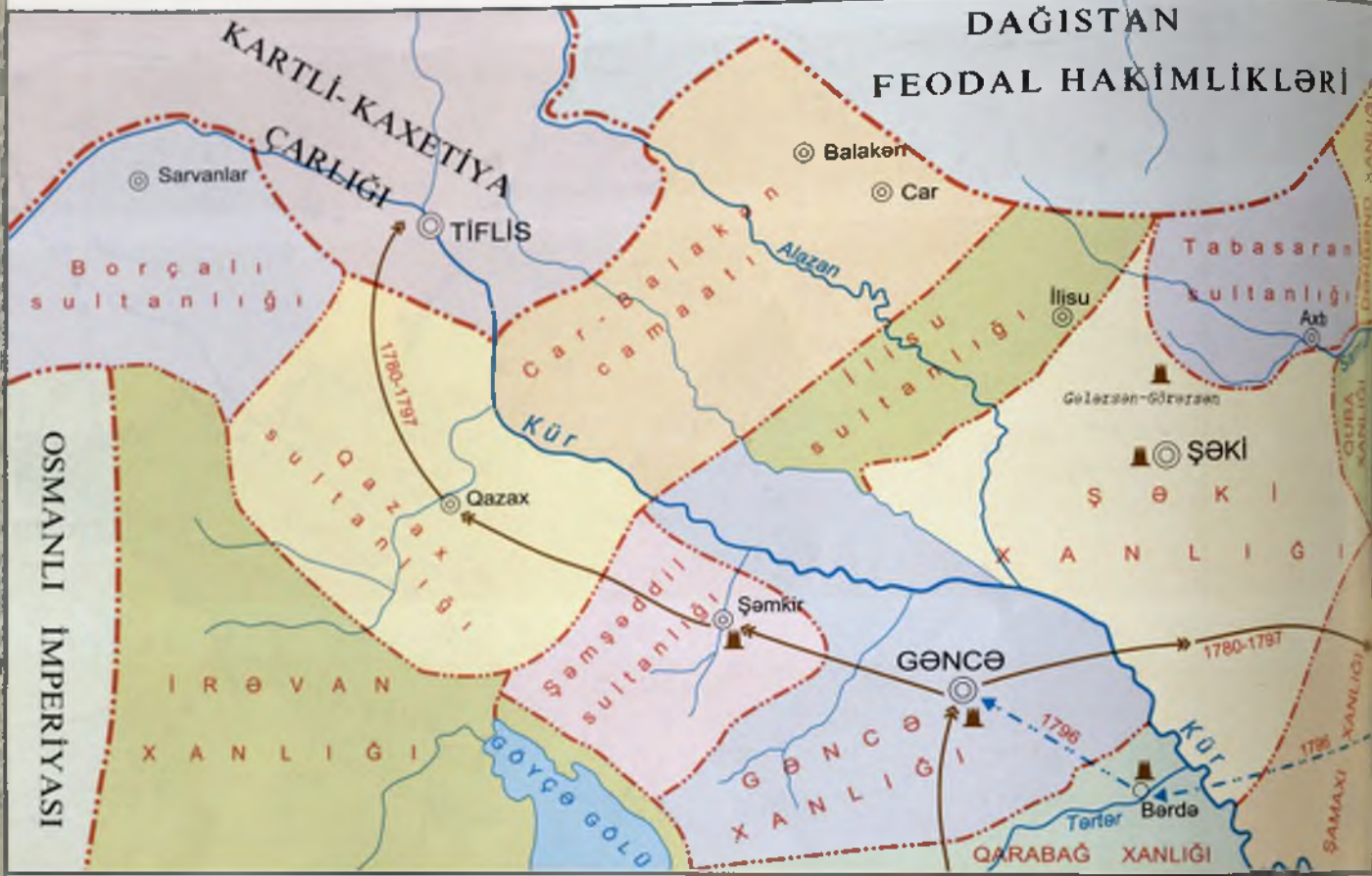
İravan, XVIII əsr

1747-ci ildə Nadir şah qətlə yetirilib imperiyası dağıldıqdan sonra Çuxur Səəd bəylərbəyi Pir Mahmudxan hakimiyyəti əldən verməyə cəhd göstərsə də İrəvanda xalq üsyanına başçılıq etmiş yerli feodal Mir Mehdi özünü xan elan edərək müstəqil İrəvan xanlığının əsasını qoymuşdur. Bəylərbəyinin bir hissəsi bu xanlığın hüdudlarından kənarda qalaraq, Naxçıvan və digər xanlıqların tərkibinə daxil edildi.

Xanlıq 15 mahalə bölünürdü. Xanlıq əhalisinin böyük əksəriyyəti Azərbaycan türkləri idi. Ermenilər əhalinin cüzi hissəsini təşkil edirdi. Ermenilərin dini mərkəzi Eçmiedzin (Uçmüəzzin) İrəvan xanlığının ərazisində yerləşirdi. Onun başçısı İrəvan xanı tərəfindən vəzifəsinə təsdiq olunurdu.

İrəvan xanlığı 1828-ci ildə Rusiya tərəfindən işğal edilərək ləğv edilmişdir.

AZƏRBAYCANIN ŞİMAL-QƏRB XANLIQ VƏ SULTANLIQLARI (XVIII əsrin II yarısı)

1780-1797-ci illərdə Ağa Mehəmməd şah Qazaxın Gürcüstana yürüşləri

1796-cı ildə V.A.Zubovun komandanlığı altında rus qoşunlarının yürüşü

Şeki Xan sarayı, XVIII-XIX əsrlər

Nadir şah Əfşar imperiyası dağıdıqdan sonra Azərbaycanın şimal-qərbində Şeki və Gəncə xanlıqları, İlisu, Şamşəddil, Qazax və Borçali sultanlıqları kimi kiçik feodal monarxiyaları formalaşır. Bu regionda eyni zamanda altı xırda feodal respublikasının-camaatının (Car-Balaken, Katex, Tala, Muxax və Canik) federasiyası (birliyi) mövcud idi.

Şeki xanlığı, Nadir şahın qarşı 1743-cü ildə azadlıq mübarizəsinə qalxmış yerli iri feodal Hacı Çələbi tərəfindən elan olunmuşdur. Şahın ölümündən sonra Şeki xanlığı Qulqaşın sultanlığını və Ərəşməlikliyini də özünə tabe etmişdir.

Gəncə xanlığının əsasını hələ Səfəvilər dövründə Qacar tayfasının nümayəndəsi Şahverdi xan Ziyadoğlu qoymuşdur.

ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN RUSİYA İMPERİYASI TƏRƏFİNDƏN İŞGALININ BAŞLANMASI (1801-1813-cü illər)

- 1813-cü il Gülistan müqaviləsinə əsasən Rusiya-İran sərhədi
- 1802-1810 Rus ordusunun yürüşləri
- 1806 Qacarlar ordusunun yürüşləri

1801-1813-cü illər Azərbaycanın tarixində ən ağır dövrlərdən biridir. 1801-ci ildə Qazax, Şəmsəddil və Borçalı sultanlıqlarının zəbt olunması ilə Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalına başlandı. Çox keçmədən Car-Balakən, Gəncə, Qarabağ, Şəki, Şirvan Rusiya imperiyasının təcavüzünə tab gətirməyib təslim oldu. Azərbaycanın 20-dən çox kiçik dövlətlərə parçalanması, güclü vahid dövlətin olmaması, eləcə də Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasəti tarixin bu istiqamətdə inkişafını bir növ şərtləndirirdi. Rusiyanın hücumları davam etdirib Araz çayını keçməsi və cənuba doğru yürüşü şah hökumətini rüsvayçı Gülistan müqaviləsini imzalamağa məcbur etdi. İrevan və Naxçıvan xanlıqları istisna olmaqla Araz çayından şimalda yerləşən bütün Azərbaycan torpaqları, habelə Lənkəran xanlığı Rusiyaya qatıldı. Azərbaycan Rusiya və İran arasında iki yərə bölündü. Xalqımız ən faciəli tarixini yaşamağa başladı. Həmin dövrdə tarix xalq qəhəmanı Cavad xanın igidliyinin, İrevan qalasının qəhrəmancasına müdafiəsinin, Sisiyanov və Qulyakov kimi çar cəlladlarının cəzalarına çətdirilmələrinin və xalqımızın işğala qarşı hər yerdə ciddi müqavimət göstərməsinin şahidi oldu.

ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN RUSİYA İMPERİYASI TƏRƏFİNDƏN İŞGALININ BAŞA ÇATDIRILMASI (1826-1828-ci illər)

- - - - - Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Rusiya-İran sərhədi
- ← 1826 Qacar ordusunun və ayn-ayn xanların yürüşləri
- ← 1827 Rus ordusunun yürüşləri
- ⚡ Rus ordularına qarşı xalq çıxışları

Azərbaycanın tarixində çox qısa olan bu dövr öz qaynarlığı, hadisələrin sürətli inkişafı ilə yadda qalır. 1826-cı ildə Gəncədə, eləcə də Azərbaycanın digər bölgələrində baş verən üsyanlar, işğalçıların ölkədən qovulması, xalqın zülmə barışmamasının bariz nümunəsidir. Lakin ölkənin bütün qüvvələrinin birləşməsinin mümkün olmaması, düşmənin gücünün düzgün qiymətləndirilməməsi, 1826-cı ilin payızında rusların əks hücumları ölkənin yenidən işğala məruz qalmasına səbəb oldu. 1827-ci ildə Naxçıvan və İrevan xanlıqlarının işğalı, Tehrana doğru yürüşün başlanması 1828-ci il fevralın 10-da Türkmənçay müqaviləsinin bağlanılmasına gətirib çıxardı. Qacarlar dövləti Cənubi Qafqazı ələ keçirmək ümidini itirdi. Rusiya isə Araz çayı sərhəd olmaqla yeni ərazilərin işğalını rəsmiləşdirdi. Xalqımızın uzun müddət üçün iki yere bölünməsi və müxtəlif rejimlərin əsarətinə düşməsinin əsası qoyuldu. Türkmənçay müqaviləsinin XV maddəsinə əsasən ermənilərin kütləvi surətdə Şimali Azərbaycana köçürülməsinə başlandı.

ŞİMALİ AZƏRBAYCANDA RUSİYA İMPERİYASINA QARŞI XALQ AZADLIQ HƏRƏKATI

- Rusiya imperiyasına qarşı xalq üsyanları
- Rusiya imperiyasına qarşı silahlı çıxışlar
- Qaçaq-kəndli hərəkatının yayıldığı bölgələr

Hələ Şimali Azərbaycanın işğalının gedişində Azərbaycan xalqı Rusiya qəsbkarlarına güclü müqavimət göstərmişdir. 1803-1804-cü illərin qovuşuğunda xalq qəhrəmanı Cavad xan vətənin azadlığı uğrunda mübarizədə şəhid olmuş, 1803-cü ildə Car-Balakən igidləri rus generalı Qulyakovu qoşunu ilə birlikdə darmadağın etmiş, 1806-cı ildə Qafqaz rus qoşunlarının baş komandanı Sisiyanov Bakıda öldürülmüş, onun qoşunları isə Sarı adaya qaçmalı olmuşdular. Şəkili Səlim xan isə 1806-cı ildə rus qoşunlarını qovub xanlıqdan çıxarmışdı. 1819-cu ildə Şəmşəddil güclü həyəcan bürümüşdü. XIX əsrin 30-cu illərində bir-birinin ardınca Car-Balakən (1830-1832), Lənkəran (1831), Quba (1837-1838) və Şəkide (1838) rüslərə qarşı güclü xalq üsyanları olmuşdur. 1844-cü ildə İlisulu Daniyal rus generallarını ağır məğlubiyyətə uğratmış, 1863-cü ildə Hacı Murtuzun başçılığı ilə zaqataləli silaha sarılıb çar Rusiyasına qarşı vuruşmuşdular.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində qaçaq-kəndli dəstələri çar mülkədarlarına və yerli bəylərə qarşı silahlı mübarizəyə qalxmış, onların mülkiyyəti kasıblara bölüşdürülmüşdür. Qaçaqlardan Nəbi, Kerem, Zahid, Yusif, İsmayıl, Məmməd və başqaları kimi qorxmaz igidlər uzun onilliklər boyu çar hökumət orqanlarına dinclik verməmişdilər. Bütün bu xalq hərəkatları 1917-ci ildə Rusiya imperiyasının çökməsində az rol oynamamışdır.

ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN İNZİBATİ-ƏRAZİ BÖLGÜSÜ (XIX əsrin II yarısı- XX əsrin əvvəlləri)

Bakı şəhəri. XIX əsrin II yarısı

Bakı şəhəri. Birinci tramvay xətti, 1924-cü il

/// Tiflis və Dərbənd quberniyələrinə qatılmış Azərbaycan əraziləri

1883-cü ildə Bakı-Tiflis, 1900-cü ildə Bakı-Vladıqafqaz demiryol xətləri işə düşmüşdür.

Şimali Azərbaycanın inzibati-ərazi bölgüsündə ən ciddi dəyişiklik 1868-ci ilin fevral ayında mərkəzi Gəncə (Yelizavetpol) olmaqla Yelizavetpol quberniyasının yaradılması oldu. Bakı quberniyasından Şuşa və Nuxa qəzaları, Tiflis quberniyasından Qazax və Yelizavetpol qəzaları, İrevan quberniyasından, ləğv edilmiş Ordubad qəzasının bir hissəsi ona verildi. Ordubad qəzasının digər hissəsi Naxçıvan qəzasının tərkibində İrevan quberniyası tərkibinə verildi, 1870-ci ildə İrevan quberniyasının tərkibində əhalisinin çox böyük əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət olan Şərur-Dərələyəz qəzası təşkil edildi.

1868-ci ildə Bakı quberniyasının tərkibində iki yeni qəza - Cavad və Göyçay qəzaları, Yelizavetpol quberniyasının tərkibində isə Qazax və Zəngəzur qəzaları yaradıldı. 1874-cü ildə Nuxa qəzasının cənub hissəsi hesabına Ərəş qəzası yaradıldı. 1883-cü il iyulun 1-də Şimali Azərbaycanda daha iki yeni qəza-Cəbrayıl və Cavanşir qəzaları təşkil edildi.

Beləliklə, XIX əsrin sonu—XX əsrin əvvəllərində bölgüsü başa çatmış Şimali Azərbaycan torpaqları Rusiya imperiyasının tərkibində yeni inzibati-ərazi oldu. Qədim Azərbaycan şəhəri, çox mühüm hərbi-strateji məntəqə olan Dərbənd Azərbaycanın tərkibindən çıxarıldı. Bütün bu islahatlarda məqsəd Azərbaycanın qədim və ənənəvi ərazi birliyini, dövlətçilik ənənələrini məhv etmək idi.

Azərbaycan bir millət olaraq iqtisadi mənafe-birliyi əsasında, vahid dili, dini, ərazisi, mədəniyyəti, psixologiyası və özünü dərk etməsi nəticəsində formalaşdı.

Elm və mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrində də inkişaf gedirdi. Milli teatr yaradıldı, qəzetlər çap olunmağa başladı.

BORÇALI QƏZASI (XIX əsrin II yarısı- XX əsrin əvvəlləri)

Azərbaycanın tarixi mahalı Borçalı müasir Gürcüstanın cənub-şərqində yerləşir. Hələ e.ə. burada erkən əkinçilərə məxsus yaşayış yeri olmuşdur. Qazıntı zamanı ərazidə çiy kərpicdən tikilmiş yaşayış evləri, təsərrüfat binaları, sümük (biz), daş və absidiandan hazırlanmış alətlər aşkar edilmişdir. Əhali maldarlıq, taxılçılıq, bostançılıq, bağçılıq, ipəkçiliklə məşğul olmuşdur. Şuləvər və Şomutəpə (Azərbaycan) abidələri Zaqafqaziya da daha erkən əkinçilik mədəniyyəti üçün seçiyeyvidir. Böyük Şuləvər və Gümrüdəki mədrəsə və məscid mədəniyyətin ilkin inkişaf nümunəsidir. Borçalı mahalı Azərbaycan, bəzən də gürcü feodallarının vassallarına çevrilsə də çox zaman müstəqilliyini saxlamışdır.

Rusiya çarı I Aleksandrın 12 sentyabr 1801-ci il tarixli fərmanına əsasən Qazax, Şəmşəddil ilə birlikdə işğal edilmiş Borçalı türk torpaqları XIX əsrin 40-cı illərinə qədər zorla Gürcüstana qatılmış 7 distansiyadan biri idi. 1832-ci ilin məlumatlarına görə, Borçalı distansiyasının 145 kəndinin 4 092 heyətində kişi cinsindən olan 13 762 nəfər yaşayırdı. Əhəlinin böyük əksəriyyəti Azərbaycan türkləri idi.

Rus müstəmləkəçilərinin apardıqları məqsədyönlü köçürmə siyasəti nəticəsində Borçalının etnik tərkibində xristianların, ilk növbədə isə ermənilərin xeyrinə güclü dəyişikliklər edilib. Belə ki, 1886-cı ildə qəzanın 106 534 nəfər əhalisinin 76 %-i Azərbaycan türkü, 8 %-i ermənilər, 9 %-i gürcülər və 7 %-i başqa millətlərdən ibarət idi. Beləliklə, yürüdülməsi nəticəsində burada qəza əhalisinin etnik tərkibində Azərbaycan türklərinin xüsusi çəkisi iki dəfə azaldılmışdır.

1840-cı ildə Borçalı distansiyasının bir hissəsi yeni yaradılmış 11 qəzadan ibarət Gürcüstan-İmərəçiya quberniyasının Aleksandropol (1937-ci ildən sonra Gümrü adlanır) qəzasına verilir, 1846-cı il 16 dekabr fərmanı əsasında təşkil edilmiş Tiflis quberniyasının tərkibində Tiflis qəzasından ayrılaraq, ayrıca inzibati - ərazi vahidi olan Borçalı qəzası (əhalisi azərbaycanlılardan ibarət Qarayazı və Qaraçöp rayonları buraya daxil deyildi) yaradılır. Borçalı qəzası Lori, Trialet və Borçalı pristavlıqlarına bölünürdü. İnzibati mərkəzi Böyük Şuləvər kəndində yerləşirdi. Borçalı qəzasının ümumi sahəsi (Strelbitskiyə görə 59 385 kv.verst, Herbi topoqrafiya şöbəsinin məlumatına görə 54 172 kv.verst) 564 310 desyatın idi. 1926-cı ildə Borçalı qəzası ləğv edilir.

İRƏVAN QUBERNİYASI (XIX əsrin II yarısı- XX əsrin əvvəlləri)

1872-ci ildən etibarən 7 qəzadan (Yeni Beyazid, Naxçıvan, Aleksəndropol, İrəvan, Üçmüəzzin, Sürməli və Şərur-Dərələyəz) ibarət olmuş İrəvan quberniyası Qacarlar dövləti və Osmanlı imperiyasından rusların köçürdükleri ermənilərin ən sıx məskunlaşdırdıqları Azərbaycan torpaqları olmuşdur. 1897-ci ildə türk-müsəlman quberniya əhalisinin 58%-ni, ermənilər 37%-ni, digər xalqlar isə (ruslar, yunanlar, yəhudilər və başqaları) 5%-ni təşkil edirdilər.

Quberniya inkişaf etmiş kənd təsərrüfatına, 3469 sənaye müəssisəsinə, çoxsaylı sənətkarlıq emalatxanalarına, 2800 ticarət müəssisəsinə malik idi. İrəvan quberniyası həm qonşu quberniyalar, həm də Cənubi Azərbaycanla intensiv ticarət apardı. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan elm və mədəniyyətin mühüm mərkəzlərindən olub, dünya mədəniyyətinə C. Məmmədquluzadə, B. Kengerli və başqaları kimi dühələr vermiş İrəvan quberniyasında kişi və qadın gimnaziyaları, müəllimlər institutu (İrəvan şəhərində), 18 şəhər məktəbi, 81 kənd məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Bu məktəblərdə 7000 nəfər təhsil alırdı.

- Azərbaycan türkləri
- Türkiyə və İrəvandan köçürülmüş ermənilər
- Digər xalqlar (ruslar, yunanlar, yəhudilər və başqaları)

YELİZAVETPOL QUBERNİYASI (XIX əsrin II yarısı - XX əsrin əvvəlləri)

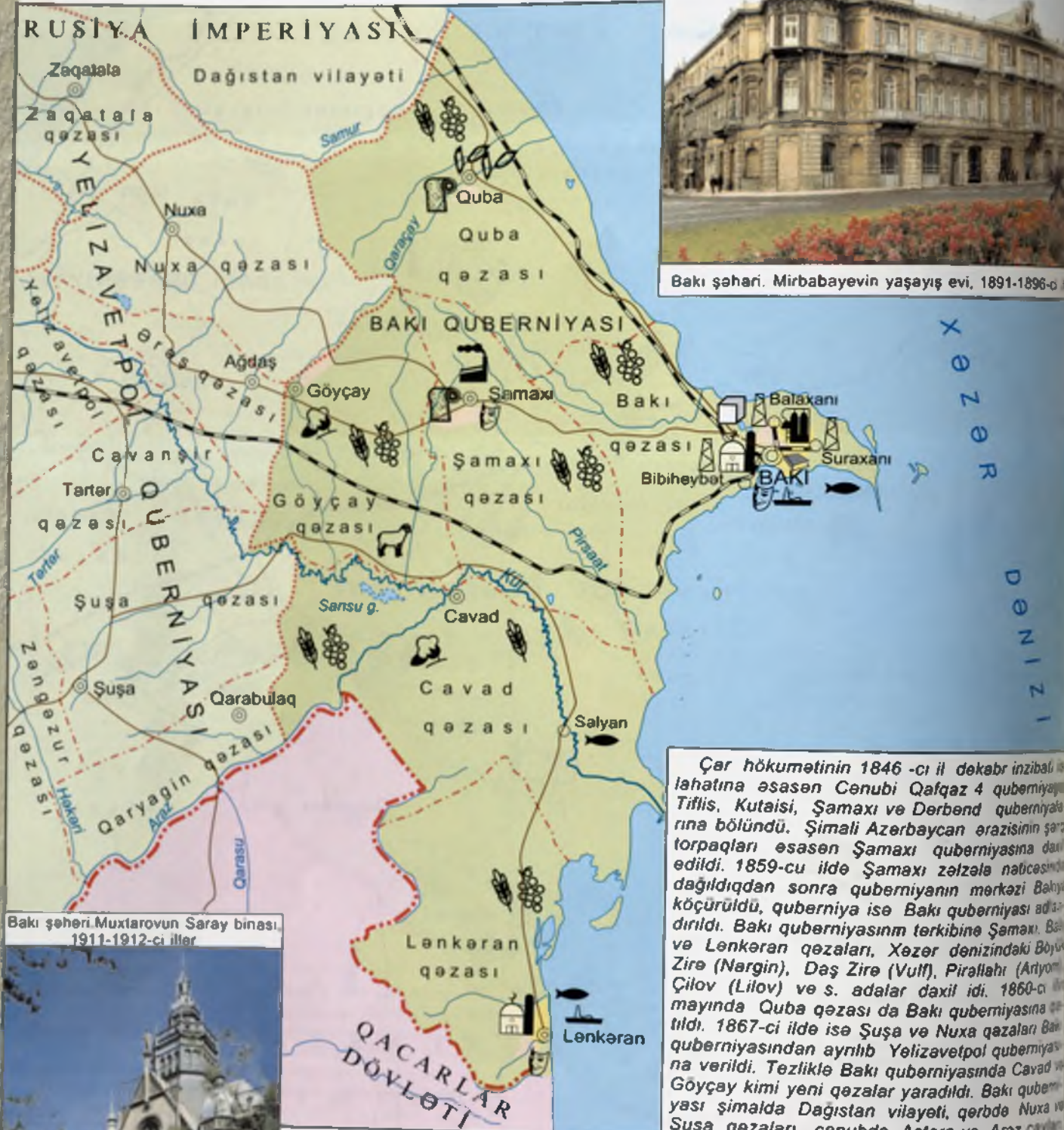
Yelizavetpol quberniyası inzibati-ərazi vahidi kimi çar hökumətinin 09 dekabr 1867-ci il tarixli fərmanına əsasən yaradılmış və 1918-ci ilədək mövcud olmuşdur. Mərkəzi Yelizavetpol (Gəncə) şəhəri olan quberniyanın tərkibinə Yelizavetpol, Ərəş, Nuxa, Qazax, Cavanşir, Qaryagin (1905-ci ilədək Cəbrayıl), Zəngəzur və Şuşa qəzaları daxil idi. Sahəsi 38 982 km², əhalisi 1897-ci il siyahıyaalınmasına görə 879 min nəfərə yaxın, 1916-cı ildə isə 1 275 131 nəfər olmuşdur. XIX əsrin sonlarında Quberniya əhalisinin 63%-ni Azərbaycan türkləri, 30%-ni ermənilər təşkil edirdilər. Əhalinin əsas məşğuliyyəti taxılçılıq, ipəkçilik, pambıqçılıq, üzümçülük, heyvandarlıq və s. olmuşdur. Ərazi dəmir, mis, kobalt, gümüş filizləri ilə zəngin idi. Burada olan 67 sənaye müəssisəsindən ən iriləri hər birinin mindən artıq işçisi olan Gədəbəy və Qaləkənd misəritmə zavodları idi. Quberniyada 13 xəstəxana, 14 tibb məntəqəsi, 17 aptek, müəllimlər seminariyası (Qazax), gimnaziyalar, sənət məktəbi və orta təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi.

Quberniyanı Yelizavetpol hərbi qubernatoru (1872-ci ilin martından isə Yelizavetpol qubernatoru) idarə edirdi, inzibati polis aparatı və hökumət idarələri onun tabeliyində idi.

BAKİ QUBERNİYASI (XIX əsrin II yarısı - XX əsrin əvvəlləri)

Bakı şəhəri. Mirbabayevin yaşayış evi, 1891-1896-cı illər

Bakı şəhəri. Muxtarovun Saray binası, 1911-1912-ci illər

1875-ci ildə ilk Azərbaycan qəzeti "Əkinçi" nəşr olunmuş, 1894-cü ildə ilk kütləvi kitabxana açılmışdır.

- Azərbaycan türkləri
- Türkiyə və İrlandan köçürülmüş ermənilər
- Digər xalqlar (ruslar, yunanlar, yəhudilər və başqaları)

Çar hökumətinin 1846-cı il dekabr inzibati tənzimləməsi nəticəsində əsasən Cənubi Qafqaz 4 quberniyasına (Tiflis, Kutaisi, Şamaxı və Derbend) bölündü. Şimali Azərbaycan ərazisinin şərq torpaqları əsasən Şamaxı quberniyasına daxil edildi. 1859-cu ildə Şamaxı zəlzələ nəticəsində dağıldıqdan sonra quberniyanın mərkəzi Bakıya köçürüldü, quberniya isə Bakı quberniyası adlandırıldı. Bakı quberniyasının tərkibinə Şamaxı, Balaxanı və Lenkeran qəzaları, Xəzər dənizindəki Boyuk Zire (Nargin), Daş Zire (Vulf), Pirallahı (Artyom Çilov (Lilov) və s. adalar daxil idi. 1860-cı il mayında Quba qəzası da Bakı quberniyasına birləşdirildi. 1867-ci ildə isə Şuşa və Nuxa qəzaları Bakı quberniyasından ayrılıb Yelizavetpol quberniyasına verildi. Tezliklə Bakı quberniyasında Cavad və Göyçay kimi yeni qəzalar yaradıldı. Bakı quberniyası şimalda Dağıstan vilayəti, qərbdə Nuxa və Şuşa qəzaları, cənubda Astara və Araz qəzaları, şərqdə isə Xəzər dənizi ilə həmsərhəd idi. 1897-ci il siyahıyaalınmasına görə əhalisi 826 716 nəfər idi. Bunların 81,8%-i türk-müsləman əhəlinin payına düşürdü.

Quberniyanın təsərrüfatında əsas yeri neft sənayesi tuturdu. XIX əsrin sonlarında Bakı sənaye rayonu dünya neft hasilatının yansından çoxunu, Rusiya neft hasilatının isə 95%-ni verirdi. Bakı "dünyanın neft akademiyasına" çevrilmişdi. Bakı şəhəri istisna olunmaqla əhalisi taxıl, bağçılıq, bostançılıq, pambıqçılıq, heyvandarlıq, balıqçılıq və s. ilə məşğul olurdular.

AZƏRBAYCANLILARA QARŞI ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİKLƏRİ SOYQIRIMLAR (1918-1920-ci illər)

- Mübahisəli ərazilər
- Kütləvi qırğına ən çox məruz qalan yerlər
- Ən iri silahlı toqquşma yerləri

1918-ci il iyulun 15-də Azərbaycan Xəlf Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Naziri Məhəmməd Həsən Hacınski hökumətə müraciət edərək erməni silahlı dəstələrinin dinc Azərbaycan əhalisinə qarşı törətdiyi soyqırımı və onun əmlakının talan olunması ilə bağlı heyata keçirdiyi dəhşətli vəhşilikləri əraşdıran Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının yaradılmasının vacib olduğunu bildirir (bax: ARDA, f.1061, siy.1, iş 105, v.1).

1918-ci il avqustun 31-də Cümhuriyyət hökumətinin qərarı ilə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaradıldı (bax: ARDA, f.1061, siy.1, iş 105, v.2).

Həm FTK-in, həm də o dövrün mətbuatının topladığı materiallara əsasən: 1918-1920-ci illərdə erməni silahlı dəstələri tərəfindən Bakıda 12 min nəfərdən çox, Şamaxıda 8 min nəfərdən çox, Qubada 16 min nəfər, Cənubi Azərbaycanda (Urmiya, Xoy, Salmas, Maku, Şərefxana, Tebriz və başqa yerlərdə) 130 min nəfərdən çox, Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistan Respublikası) 400 min nəfərdən çox azərbaycanlı qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir.

Ermənilərin təcavüzü nəticəsində 263 məktəb, 154 tibb müəssisəsi, 126 məscid, 380 qəbiristanlıq, ümumilikdə isə təxminən 1500 azərbaycan kəndi talan edilərək dağıdılmışdır.

Erməni silahlı dəstələri tərəfindən qətlə yetirilmişdir və dağıdılmışdır	1918-1920
Erməni ordusu tərəfindən qətlə yetirilən azərbaycanlılar	700 000 nəfər
Deportasiya edilənlər	750 000 nəfər
Dağıdılmış məktəblər	263
Tibb müəssisələri	154
Məscidlər və memarlıq abidələri	126
Qəbiristanlıq	380
Talan edilən və dağıdılan Azərbaycan kəndləri	≈ 1 500

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ (1918-1920-ci illər)

//// Mübahisəli ərazilər

28.V.1918 Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycanın müstəqilliyini elan etdi. Bununla bütün şərqdə və türk dünyasında ilk demokratik respublika yarandı. Azərbaycan Milli Şurası öz üzərinə icra və qanunvericilik səlahiyyətləri götürdü. M.Ə. Rəsulzadə Azərbaycan Milli Şurasının sədri seçildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Sovetinin birinci sədri Fətəli xan Xoyski təyin edildi. Azərbaycan hökuməti səlahiyyətli dövlət strukturu yaradı. Azərbaycan-türk dili dövlət dili elan edildi, dövlət bayrağı təsdiq edildi və yeni yaradılan Azərbaycan ordusuna çağırışın elan edilməsi haqqında qərar qəbul olundu.

1918-ci il noyabrın 18-də Azərbaycan Milli Şurası özünü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti elan etdi. Ə.M. Topçubaşov Parlamentin sədri seçildi.

Cümhuriyyətin ərazisi müəyyən edilərkən qarşıya böyük çətinliklər çıxdı. Ən ağır ərazi problemi Azərbaycan Respublikası ilə Ermənistan Respublikası arasında sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi idi. Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılmış Ermənistan Respublikası Azərbaycanın Naxçıvan, Şərur - Dərələyəz qəzalarına və Dağlıq Qarabağa iddialar irəli sürdü. Eyni zamanda Azərbaycana məxsus olan Zəngəzur ərazisini də özünə birləşdirməyə çalışırdı. Gürcüstan Respublikası Zaqatala dairəsinə iddialar qaldırırdı. Azərbaycan hökuməti öz qanuni torpağı olan Borçalı qəzasının Gürcüstan Respublikasının tərkibinə daxil olmasını qəbul etməkdən imtina edirdi. Azərbaycan həmçinin Cənubi Dağıstan (Tabasaran) ərazisinə də haqq iddia irəli sürürdü.

Bakı şəhəri. Şəhər dumasının binası, 1900-1906-cı illər

AZƏRBAYCANA QARŞI XARİCİ-HƏRBİ MÜDAXİLƏ. AZƏRBAYCAN SSR-in YARADILMASI

- 1918-1919 Qırmızı ordunun hücumu
- 1918 İngilis qoşunlarının hücumu
- 1918-1919 Türk qoşunlarının xilaskartlıq yürüşü
- ... 1920 ... Rusiyanın Volqa-Xəzər donanması gəmilərinin hərəkəti
- 1920 XI Qırmızı ordu hissələrinin hücumu (27-28 aprel 1920-ci il)
- Türk qoşunları tərəfindən azad olunmuş şəhərlər
- 28.IV.1920 Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yaradılması
- ✘ Sovet işğalına qarşı müqavimət hərəkəti
- / / / / / Mübahisəli ərazilər

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı gündən rus, ingilis, erməni-daşnak silahlı qüvvələrinin hücumuna məruz qaldı. Müdaxiləçilərin hər biri ayn-aynılıqda öz mənafeyi uğrunda müharibə aparırdı.

Qırmızı ordu və S.Şaumyanın başçılığı altında olan qoşunlar Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsi planının yerinə yetirilməsi məqsədilə Gəncəyə doğru hərəkət edirdilər. Gəncə bu zaman müstəqil Azərbaycan hökumətinin paytaxtı idi. Xilaskar Türk ordusu Qırmızı orduya qarşı vuruşur, bolşeviklərə zərbələr endirirdi.

İngilis ordusu Cənubi Azərbaycan ərazisindən Şimali Azərbaycana keçməyə və Bakını zəbt etməyə cəhd edirdi. Şəhər evvəlcə türk ordusu tərəfindən azad olunmuş, sonra ingilislər tərəfindən işğal edilmişdi.

Nəticədə işğalçı rus ordusunun döyüş əməliyyatları və təzyiqi nəticəsində Azərbaycanın milli hökuməti istefa verdi.

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın şimalında sovet hakimiyyəti elan olundu. Xalqa divan tutuldu.

Şimali Azərbaycanda sovet hakimiyyəti 1991-ci ilədək davam etdi. 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycanın müstəqilliyi yenidən bərpa olundu.

AZƏRBAYCAN SSR (1920-1922-ci illər)

1920-ci il aprelin 28-də Şimali Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə məxsus olan 11 389 597 kv. km ərazi sahəsinin nəinki mübahisəli sayılan 16 598 kv.km-i, həm də mübahisəsiz olan 97 298 kv. km ərazisinin bir hissəsi qonşu respublikalara, xüsusilə Ermenistan Respublikasına verilmişdir.

1920-ci il mayında quberniya sistemi ləğv olunmuş, qəza bölgüləri isə saxlanılmışdır.

1920-ci il iyulun 28-də XI Qırmızı ordu hissələri Naxçıvana daxil oldu. Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası elan edildi. Respublikanın ali orqanı—İnqilab Komitəsi yaradıldı. Naxçıvan SSR Şərur, Naxçıvan, Ordubad qəzalarını əhatə edirdi.

1920-ci il dekabrın 2-də RSFSR və Sovet Ermenistanı arasında imzalanan hərbi-siyasi sazişin III maddəsində Rusiya Sovet hökuməti İrəvan quberniyasının Zəngəzur qəzasını Ermenistan SSR ərazisinin tərkibinə daxil olmasını mübahisəsiz tanıyır. Zəngəzur 1921-ci ilin iyununda Ələhiddə Qafqaz ordusu hissələrinin hakimiyyətində qalırdı. 1921-ci ilin iyununda Ələhiddə Qafqaz ordusu hissələrinin Zəngəzuru daşnak qüvvələrindən təmizlənməsi ilə Zəngəzurun qərb və yuxarı hissəsinin Ermenistan SSR-ə birləşdirilməsi başa çatdırıldı. 1921-ci il iyunun 20-də Ermenistan SSR XKS tərəfindən təsdiq olunmuş 8 qəzaya 9-cu Zəngəzur qəzası əlavə olundu.

Beləliklə Azərbaycan SSR-in göstərilən əraziləri onunla razılaşdırılmadan Sovet Rusiyası tərəfindən Ermenistan SSR-ə verildi.

Azərbaycan SSR XTK-nin 25 oktyabr tarixli arəyışına görə keçmiş Zəngəzur qəzasından 405 000 desyatin (4 424,6 kv.km), Qazax qəzasından 379 984 desyatin (4 151,3 kv.km) ərazi Ermenistan SSR-ə verilmişdir.

1921-1922-ci illərdə Azərbaycan SSR-in inzibati bölgüsünə 15 qəza, Naxçıvan SSR-ə isə 3 qəza daxil idi.

//////
Ermenistan Respublikasına
ve Gürcüstan Respublikasına
verilmiş Azərbaycan torpaqları

AZƏRBAYCAN SSR (1923-1929-cu illər)

Bakı. Dəmiryol vağzalının binası, 1926-cı il

////// Ermenistan Respublikasına
va Gürcüstan Respublikasına
verilmiş Azərbaycan torpaqları

Azərbaycan SSR MK-nin 7 iyul 1923-cü il dekreti ilə mərkəzi Xankəndi olmaqla Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı. 4,161 kv.km sahəsi olan vilayətin "Əsasnamə"sinə görə Şuşa şəhəri və Xankəndindən 115 kənd, Cavanşir qəzasından 52 kənd, Qaryagin qəzasından 32 kənd, Qubadlı qəzasından Qaladərəsi kəndi DQMV-ə verildi.

Azərbaycan SSR tərkibində DQMV-nin yaradılması Azərbaycan xalqının iradəsi əleyhinə, onun ərazi bütövlüyünə qarşı qeyri-qanuni zorakılıq aktı idi. Sovet İttifaqında öz milli dövlət qurumu olan ermənilərə başqa bir dövlətin tərkibində əlavə inzibati-idarəçilik qurumunun yaradılması, alternativ olmayan məkirli bir tədbir idi.

DQMV-nin yaranması Azərbaycan SSR-in inzibati-ərazi bölgüsündə ciddi dəyişikliyə səbəb oldu. Şuşa, Qubadlı, Cavanşir qəzaları ləğv olundu. 1923-cü il avqustun 6-da Azərbaycan SSR MK-nin qərarı ilə Qarabağın qalan hissəsində Ağdam, Cəbrayıl, Kürdüstan qəzaları yaradıldı. Eləcə də Ağdaş, Cavad, Qaryagin digər qəzalarla birləşdirildi, yeni Salyan qəzası yarandı.

Azərbaycan SSR MK-nin 9 fevral 1924-cü il tarixli dekreti ilə Naxçıvan Muxtar Diyarı, Naxçıvan MSSR-ə çevrildi. 1924-cü ildə yaradılan 3 qəza (Şərur, Naxçıvan, Ordubad) 1925-ci ildə ləğv edildi. Əvvəllər yaradılmış 12 dairənin sayı 8-ə (Baş Nəraşən, Qıvrıq, Tumbul, Əbrəqunis, Nərimanov, Culfə, Parağa və Ordubad) endirildi.

Beləliklə, inzibati-ərazi bölgüsündə aparılan dəyişikliklər nəticəsində 85968 kv.km ərazisi olan Azərbaycan SSR-in tabeliyində bir Respublika (Naxçıvan SSR-ərazisi 5 988 kv.km), Lir Muxtar Vilayət (DQMV - ərazisi 4,161 kv.km.) və 13 qəza (Ağdam, Bakı, Gəncə, Göyçay, Cəbrayıl, Zaqatala, Qazax, Quba, Laçın, Lenkeran, Nuxa, Salyan, Şamaxı) yarandı.

18 fevral 1929-cu ildə Moskva və Qars müqavilələrinin şərtləri kobud şəkildə pozularaq Zaqafqaziya MK-nin qərarı ilə Naxçıvan MSSR-in 9 kəndindən ibarət 657 kv. km ərazisi (Şərur qəzasının Qurdqulaq, Xaçik, Horadiz, Naxçıvan qəzası Şahbuz nahiyəsinin Oğbin, Ağxaç, Almali, Sultanbey, İtqıran kəndləri, Ordubad qəzasının Karçevan kəndi, Kilid kənd torpaqlarının bir hissəsi) Ermenistan SSR-ə verildi.

Azərbaycan SSR-də yeni inzibati-ərazi bölgüsü haqqında məsələ VI Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayında (1-9 aprel 1929-cu il) xüsusi bir məsələ kimi müzakirə edildi. Qurultay Naxçıvan MSSR və DQMV-nin sərhəd və hüquqlarını pozmadan, respublikanın dairə və kənd sovetləri inzibati-ərazi bölgüsünün həyata keçirilməsini qərara aldı.

AZƏRBAYCAN SSR (1930-1991-ci illər)

1930-cu ildə Azərbaycan SSR-də 10 dairə — Bakı, Gəncə, Zaqatala, Qarabağ (mərkəzi Ağdam), Quba, Kürdüstan (mərkəzi Laçın), Lənkəran, Muğan (mərkəzi Salyan), Nuxa, Şirvan (mərkəzi Göyçay) mövcud idi. SSRİ MK XKS-nin qərarına müvafiq olaraq, 1930-cu il avqustun 8-də Azərbaycan SSR MK və XKS "Dairələri ləğv etmək haqqında" qərar qəbul etdi. Respublikada (Naxçıvan MSSR və DQMV-dəki rayonlar da daxil olmaqla) 63 rayon təşkil edildi.

1931-ci il iyunun 26-da Azərbaycan SSR MK Rəyasət Heyəti "Rayonların möhkəmləndirilməsi haqqında" qərar qəbul etdi. Yeni rayonlaşma nəticəsində bir sıra rayonlar birləşdirildi. Rayonların sayı 63-dən 52-yə endi.

Bakı istisna olmaqla, rayonlar 4 qrupa: pambıqçılıq, tarlaçılıq, maldarlıq, bağ-bostançılıq rayonlarına bölündü. Rayonlar 1937 və 1978-ci illərdə qəbul olunmuş Azərbaycan SSR Konstitusiyalarında təsbit olundu.

Beləliklə, nəticə etibarilə Azərbaycan SSR ittifaq miqyasında yüksək göstəricilər əldə edərək ön cərgələrdə gedirdi. Neft sənayesi Azərbaycanın ən qədim sənaye sahəsidir. Ona görə də Azərbaycanı "Neft Akademiyası" adlandırırlar. Bununla əlaqədar neft-mədən avadanlığı istehsal edən Səltarxan zavodu, Keşlə maşınqayırma zavodu fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda ilk kimya zavodu 1879-cu ildə Bakıda tikilmişdir.

1952-ci ildən Sumqayıt boru-prokat zavodu fəaliyyət göstərir. Sumqayıt dünyada tanınan məşhur kimya sənaye şəhəridir. Buradakı zavodlar sənayenin inkişafında mühüm rol oynayır.

1954-cü ildə Daşkəsəndə filiz saflaşdırma zavodu işə başlamışdır.

1955-ci ildə 360 min kv.t.gücündə Mingeçevir SES istifadəyə verilmişdir. Enerji sənayenin inkişafında mühüm rol oynayır. Mədəni inkişafda yeni mərhələyə qədəm qoyan Azərbaycan, elm və təhsil sahəsində böyük nailiyyətlərə malik olmuşdur.

1976-1986-cı illərdə ilk dəfə olaraq milli dildə Azərbaycanın ensiklopediyası nəşr olunmuşdur.

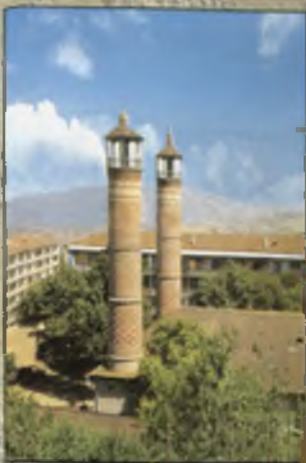
1990-cı il mayın 18-də Ağstəfa, Qobustan, Xızı, Hacıqabul, avqustun 28-də Naxçıvan MSSR-də Sədərək rayonu yaradıldı.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 28 avqust 1990-cı il fərmanı ilə Naxçıvan MSSR-də 6-cı Sədərək rayonu yaradılmışdır. 17 noyabr 1990-cı il Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin 1-ci sessiyasının qərarı ilə "Sovet", "Sosialist" sözləri çıxarılaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırılmışdır.

1991-ci il 18 oktyabrda müstəqillik əldə edən Azərbaycan Respublikası, öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdiyini bəyan etdi.

1991-ci il 26 noyabrda Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ləğv edilmişdir.

YUXARI QARABAĞ

Şuşa şəhəri. Məscid, XVIII əsr

Azərbaycan SSR MK-nin 7 iyul 1923-cü il dekreti ilə mərkəzi Xankəndi olmaqla Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı. Azərbaycan SSR tərkibində DQMV-nin yaradılması Azərbaycan xalqının iradəsi əleyhinə, onun ərazi bütövlüyünə qarşı qeyri-qanuni zorakı akt nümunəsi idi. Sovet İttifaqında öz milli dövlət qurumu olan ermənilərə başqa bir dövlətin tərkibində əlavə dövlət qurumu yaradılması, alternativli olmayan məkirli bir tədbir idi.

Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan, Ermənistanla ümumi sərhəddə malik olmayan və 26.11.1991-ci il tarixdən Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə ləğv edilmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti.

KEÇMİŞ DQMV	
Əhalisi (1989)	— 189 085
Ermənilər	— 145 450 (76,9%)
Azərbaycanlılar	— 40 688 (21,5%)
Sair xalqların nümayəndələri	— 2 947 (1,6%)
Sərhədlərin uzunluğu	— 485 km

ŞUŞA RAYONU	
Ərazisi	— 289 kv.km
Əhalisi	— 20 579
Azərbaycanlılar	— 19 036 (92,5%)
Ermənilər	— 1 377 (6,2%)
İşğal olunmuşdur	— 1992-ci il, 8 may

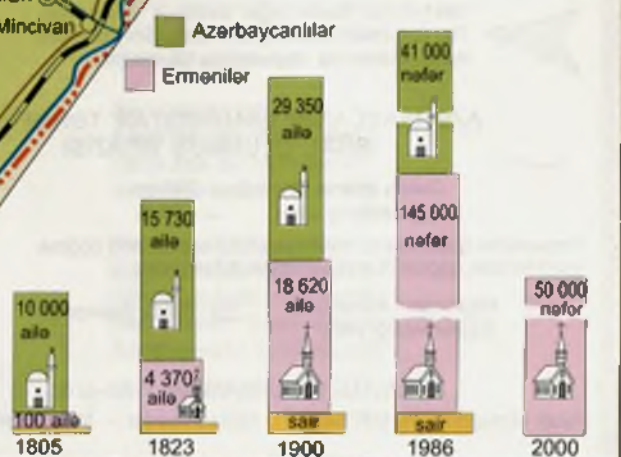
Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətdikləri yaşayış məntəqələri

Azərbaycanın Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş ərazisinin sərhədləri (2007-ci il)

ERMƏNİSTANIN İŞĞAL ETDİYİ KEÇMİŞ DQMV-yə DAXİL OLMAYAN AZƏRBAYCAN RAYONLARI

	İşğal olunmuşdur	Ərazisi kv.km	Sərhəd uzunluğu	Əhalisi
	Laçın rayonu — 1992-ci il, 18 may	1 835	303	64 900
	Kəlbəcər rayonu — 1993-cü il, 2 aprel	3 054	228	67 500
	Ağdam rayonu — 1993-cü il, 23 iyul	1 154	198	160 000
	Cəbrayıl rayonu — 1993-cü il, 26 avqust	1 051	193	62 000
	Qubadlı rayonu — 1993-cü il, 31 avqust	802	171	35 000
	Füzuli rayonu — 1993-cü il, 23 avqust	1 386	180	142 000
	Zəngilan rayonu — 1993-cü il, 28 oktyabr	707	188	38 000

DAĞLIQ QARABAĞ ƏHALİSİNİN SAY DİNAMİKASI

AZƏRBAYCANA QARŞI ERMƏNİ TƏCAVÜZÜNÜN NƏTİCƏLƏRİ (1948-1953, 1988-1993-cü illər)

Bakı şəhəri, Şahidlər xiyabanı

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI TƏCAVÜZÜ ZAMANI HƏYATA KEÇİRİLMİŞ DAĞINTILAR (1993-cü il)

Yaşayış məntəqələri	- 890
Evlər	- 150 000
İctimai binalar	- 7 000
Məktəblər	- 693
Uşaq bağçaları	- 855
Tibb müəssisələri	- 695
Kitabxanalar	- 927
Alban kilsələri	- 44
Məscidlər	- 9
Tarixi saraylar, abidələr və muzeylər	- 473
Muzey eksponatları	- 40 000
Sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri	- 6 000
Avtomobil yolları	- 800 km
Körpülər	- 160
Su kommunikasiyaları	- 2 300 km
Qaz kommunikasiyaları	- 2 000 km
Elektrik xətləri	- 15 000 km
Məşərlər	- 280 000 ha
Kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqlar	- 1 000 000 ha
İrriqasiya sistemləri	- 1 200 km

Bütün dağıntılar 60 milyarddan çox ABS dolları həcmində qiymətləndirilir

1948-53, 1988-93-cü illərdə Ermənistanın 250 000 nəfər azərbaycanlı deportasiya olunmuşdur

1991-93-cü illərdə işğal olunmuş ərazilərdən 750 000 nəfər azərbaycanlı etnik təmizlənməyə məruz qalmış və deportasiya olunmuşdur

AZƏRBAYCANIN ERMƏNİSTAN TƏRƏFİNDƏN İŞĞAL OLUNMUŞ ƏRAZİSİ

Cəbhə xəttinin uzunluğu — 246 km
İşğal edilmiş ərazi — ≈ 20 %

Ermənistan qoşunlarının hərbi təcavüzü nəticəsində doğma yurdlarından qaçqın olmuş əhəlinin düşərgələri

▲ Köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı yerlər ▲ Çadır düşərgələri

TƏCAVÜZÜN QURBANLARI (1993-cü il)

Həlak olmuşdur - 20 000 nəfər Ətil olmuşdur - 50 000 nəfər

AZƏRBAYCANDA QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏR (1993-cü il)

Ermənistan qoşunlarından qaçqınlar	- 250 000
Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən məcburi köçkünlər	- 760 000
Cəmi	- 1 010 000

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI (1991-2007-ci illər)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadınız!
Üçrəngli bayrağımla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!*

*Sən olasan gülüstan
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!*

*Nəmusunu hiyf etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştaqdır!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!*

Respublikanın quru sərhədlərinin uzunluğu təxminən 2 849 km-dir
Sahil xəttinin uzunluğu - 825 km
ƏRAZİSİ: 86,6 min kv. km
Xəzər dənizinin Azərbaycan sektoru 80 min kv. km
PAYTAXTI: BAKI — 1,9 mln.nəfər
ƏHALİSİ: 8,6 mln.nəfər
RƏSMİ DİLİ: Azərbaycan
DİNİ: İslam
DÖVLƏT QURULUŞU: Respublika
PUL VAHİDİ: Azərbaycan manatı

Ümumi daxili məhsulun adambaşına həcmi 1233,5 manat (AZN) təşkil edir.
2007-ci il üçün dövlət büdcəsi 5,7 mlrd.manatdır (AZN)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI BU GÜN

AZƏRBAYCANIN TARİXİN FORMALAŞMIŞ İQTİSADİ RAYONLARI

- I** ABŞERON
- II** QUBA-XAÇMAZ
- III** DAĞLIQ ŞİRVAN
- IV** ŞƏKI-ZAQATALA
- V** ARAN
- VI** GƏNCƏ-QAZAX
- VII** YUXARI QARABAĞ
Ərazi Erməni işğalçıları tərəfindən işğal olunub. Məlumatlar 1991-ci ilə əsasən verilmişdir
- VIII** KƏLBƏCƏR-LAÇIN
Ərazi Erməni işğalçıları tərəfindən işğal olunub
- IX** LƏNKƏRAN
- X** NAXÇIVAN

Ulu öndər H.Ə. Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən XXI əsrin ən böyük enerji layihəsi Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac kəmərinin 28 may 2006-cı ildə respublika günündə təntənəli açılışı olmuşdur. Bu layihə bizim milli müstəqilliyimizin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Eyni zamanda TRASEKA proqramı çərçivəsində Böyük İpək Yolunun Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin bərpası, digər tərəfdən Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi Azərbaycanı Avropadan Asiyaya və geriya yük daşıma sahəsində mühüm bir ölkəyə çevirir.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri və Bakı-Tbilisi-Qars demiryolu layihəsinin həyata keçirilməsi dünyaya inteqrasiyada mühüm amillərdəndir.

Hazırda 8 istilik və 6 SES fəaliyyət göstərir. Ümumi gücü 5715 meqavat, istifadə olunan gücü isə 4267 meqavat təşkil edir. Elektrik enerjisinin illik istehsalı orta hesabla 22 mlrd.kilovat/saat təşkil edir. Özel sektorun inkişafı nəticəsində ölkəmizdə gündür mətbəli yaşayış evlərinin tikilməsi və yolların abadlaşması böyük vəsəl almışdır.

Ölkəmizin müdafiə sənayesinin inkişafında da ciddi irəliləyişlər mövcuddur.

2004-cü il mayın 10-dan fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev fondu ölkənin mədəni inkişafında saylarını uğurla həyata keçirir. Bununla əlaqədar 132 yeni orta məktəb inşa edilmişdir və 23 min şagird 2005/2006-cı tədris ilini müasir tələblərə cavab verən yeni məktəblərdə qarşılamışdır.

Hazırda ölkəmizdə 27 dövlət və 15 özəl ali məktəb, MEA və müxtəlif elmi mərkəzlər fəaliyyət göstərir. Bu il ali məktəblərə 25 min tələbə qəbul edilmişdir ki, bunlardan 101 nəfəri prezident təqaüdünə layiq görülmüşdür.

Azərbaycan Muğam mədəniyyətinin dünyada təbliği ilə əlaqədar olaraq Bakı şəhərində Beynəlxalq Muğam mərkəzi yaradılmışdır. Həmçinin Bakıda Cəz festivalı keçirilmişdir. Ölkəmizdəki mədəniyyət ocaqlarından Opera və Balet Teatrı, Milli Dram Teatrı, Musiqi Akademiyası, mədəniyyət evləri, radio, 6 televiziya kanalı, 110 qəzet və 55 jurnal mədəni inkişafda mühüm göstəricidir. Rabitə sahəsində "Azercell Teccan müstəqilliyi dövründə inkişafının yeni bir mərhələsinə keçirir.

MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ

BAKIDA "İÇƏRİ ŞƏHƏR" MEMARLIQ-ŞƏHƏRSALMA KOMPLEKSİ (VI-XIX əsrlər)

1. Şamaxı darvazası, XII-XIX əsrlər
2. Şirvanşahlar Sarayı kompleksi, XIII-XV əsrlər
3. Hacı Bani məscidi, XVI əsr
4. Qız qalası, VI-XII əsrlər
5. Məhəmməd məscidi və minarət, XI əsr
6. Bəylər məscidi və minarət, XIX əsr
7. Cümə məscidi və minarət, XIV-XX əsrlər
8. Qasımbəy hamamı, XVII-XIX əsrlər

▲ Tarix-memarlıq qoruqları	🕌 Məscidlər	🏠 Karvansaraylar (saraylar)
🏰 Türbələr	🏰 Qalalar	🌉 Körpülər

Azərbaycan dünyanın ən qədim və təkrarsız abidələr diyəndir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 avqust 2001-ci il tarixli 132 sayılı qərarı ilə 12 Tarix-Memarlıq qoruqları təsdiq edilmişdir: 1.Bakı "İçəri şəhər", 2.Qala, 3. Qobustan, 4. Nardaran; 5.Gence; 6.Zəqətala; 7.Şəki "Yuxarı Baş"; 8.Şuşə; 9.İsmayıllı Başqal, 10.Lahıc; 11.Naxçıvan MR "Gülüstən", 12.Ordubad.

Xəritədə dünya əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidələrindən bəzi nümunələr verilmişdir: Qobustan qəyaüstü təsvirləri (məzolit - orta əsrlər), Şirvanşahlar Sarayı kompleksi (XIII-XV əsrlər), "İçəri şəhər" memarlıq-şəhərsalma kompleksi (VI-XIX əsrlər), Qız qalası (VI-XII əsrlər), Dördbucaqlı Mərdəkan qəsri (XII-XIV əsrlər), Ramana qəsri (XII-XIV əsrlər), "Ataşgah" məbəid kompleksi (XVIII əsr), Naxçıvan şəhərindəki Mömünə xatın türbəsi (1186-1187-ci illər), Yusif Küseyir oğlu türbəsi (1161-1162-ci illər), Culfa şəhərindəki Gülüstən türbəsi (XIII əsr), Şəki Xan sarayı (XVIII-XIX əsrlər), Berde şəhərindəki "Allah-Allah" türbəsi və Nüşabə qalası (1322-ci il), Dəvəçi şəhərinin Qalaaltı kəndindəki Çıraqqala (V-VI əsrlər) və s.

Tarixi abidələrimizi qorumaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının mənəvi borcudur.